

Dag Ellingsen

Kriminalitet og rettsvesen
4. utgave 2001

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

© Statistisk sentralbyrå, desember 2001

Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen, vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-5010-2

ISSN 0804-3221

Emnegruppe

03.05 Kriminalitet og rettsvesen

Omslag: Siri E. Boquist

Trykk: Lobo Media as/1100

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentligjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpige tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	

Forord

Publikasjonen er en ajourført utgave av "Kriminalitet og rettsvesen" som kom i 1988, 1992 og 1997 (Statistisk sentralbyrå 1988, 1992 og 1997). Også denne utgaven ønsker å informere om lov og rett i vårt samfunn på en enkel og oversiktlig måte. Publikasjonen gir nøkkelopplysninger om vårt rettssystem, kriminalitet, lov og orden. Den gir også en oversikt over kriminalitetsutviklingen i store deler av etterkrigstiden, med vekt på det siste tiåret.

Vi har videre sett på utviklingen på området siden forrige utgave, og det er lagt spesiell vekt på å redegjøre for endringer i lovgivning og rettspraksis, nye erfaringer og ny statistikk. Siden forrige utgave er det skjedd flere endringer på det kriminalpolitiske området:

Politidirektoratet er opprettet, se nærmere omtale i kapittel 7.

Kriminalomsorgen er omorganisert, se kapittel 11.

Det blir innført to nye reaksjonsformer: forvaring og samfunnsstraff, se kapittel 7.

Publikasjonen tar for seg temaer som har vært i fokus de siste årene, slik som utviklingen i volds- og sedelighetslovbrudd, narkotikalovbrudd og økonomisk kriminalitet. Det er også egne avsnitt om innvandrere og kriminalitet og lovbrudd begått av barn og unge.

Rådgiver Dag Ellingsen i Statistisk sentralbyrå har utarbeidet publikasjonen. Statistisk sentralbyrå vil takke Justis- og politidepartementet som har finansiert arbeidet.

Statistisk sentralbyrå,
Oslo/Kongsvinger, 10. desember 2001

Svein Longva

Innhold

Figurregister	6
1. Hva er kriminalitet?	7
2. Synlig og skjult kriminalitet	11
3. Hvem utsettes for kriminalitet?	15
4. Lovbrudd som politiet får kjennskap til	23
5. Kriminalitet før og nå	31
6. Oppklarte forbrytelser	37
7. Fra mistanke til straff: politi, påtalemyndighet og domstol	39
8. Straff – et tilsiktet onde	45
9. Hva slags straff gis, og hva vet vi om siktede og straffede?	47
10. Straffens strenghet	53
11. Kriminalomsorgen	57
12. Tilbakefall	63
13. Det norske kriminalitetsbildet i internasjonal målestokk	65
14. Domstolenes rolle	67
Referanser	71
De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser	73

Figurregister

3.1. Andelen voldsutsatte 1983-1997. Prosent	16
3.2. Andelen utsatte for trusler og vold i forskjellige grupper. 1997. Prosent	16
3.3. Angst for vold og trusler i forskjellige grupper. 1997. Prosent	18
3.4. Utsatthet for tyveri og skadeverk i forskjellige grupper. 1997. Prosent	19
3.5. Hva skjer når et lovbrudd blir begått?	21
4.1. Anmeldte lovbrudd, etter lovbruddsgruppe. 2000. Antall	23
4.2. Antall anmeldte grove og simple tyverier 1991-2000	24
4.3. Anmeldte lovbrudd per 1 000 innbyggere, etter fylke. 2000	27
4.4. Anmeldte lovbrudd per 10 000 innbyggere, etter kommunens størrelse. Gjennomsnitt for 1999 og 2000 per 10 000 innbyggere, Gjæringskommune	28
5.1. Etterforskede forbrytelser per 1 000 innbyggere. 1980-2000	31
5.2. Reaksjoner for forseelser og veitrafikkforseelser. 1960-2000	33
6.1. Oppklaringsprosent for forskjellige forbrytelser. 2000	38
6.2. Oppklaringsprosenten for forbrytelser. 1960-2000	38
9.1. Kvinners og menns andel av siktede for forskjellige forbrytelser. 2000. Prosent	48
9.2. Siktede for forbrytelser per 1 000 innbyggere i forskjellige aldersgrupper. 2000	49
10.1. Sannsynligheten for å få ubetinget fengselsstraff (inkludert sikring) ved domfellelse, etter forbrytelse. 2000	53
10.2. Lengden på idømte ubetingete fengselsstraffer ved forskjellige forbrytelser. 2000	54
11.1. Gjennomsnittlig daglig belegg i fengslene. 1970-2000	58
12.1. Tilbakefall i perioden 1996-2000 blant forskjellige grupper siktede for forbrytelser i 1995. Prosent	63
14.1. Straffesaker ved by- og herredsrettene. 1960-2000	69

1. Hva er kriminalitet?

Kriminalitet er handlinger som er i strid med gjeldende lov og som er belagt med straff. De fleste av de straffbare handlingene som skal omtales her, finner vi i straffeloven. Men også andre typer lovgivning inneholder viktige straffebud, vi tenker her for eksempel på veitrafikkloven, arbeidsmiljøloven eller løsgjengerloven.

Kriminalitet omfatter svært forskjellige handlinger med ulike motiver og affekter hos gjerningspersonene, og med forskjellige konsekvenser for ofrene. I den vanlige forestilling om kriminalitet ligger en forventning om to hovedaktører; gjerningsperson og offer. Bildet er imidlertid ikke alltid så enkelt. Det finnes kriminalitet som rammer velferdsgoder, samfunn og miljø, og kriminalitet som begås av grupper av mennesker, av bedrifter eller organisasjoner. Dette gjelder særlig forskjellige former for økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet. Denne typen kriminalitet skiller seg fra tradisjonell kriminalitet som tyveri, drap og ran. Her fremtrer som oftest både offer og gjerningsperson klarere.

Kriminaliteten forandrer karakter over tid

Lovverket skal uttrykke rådende oppfatninger om hva som er rett og galt, og hvilke handlinger som anses som så

forkastelige at samfunnet skal gripe inn og straffe utøverne. Begrepet kriminalitet varierer fra samfunn til samfunn og endrer innhold over tid innenfor ett og samme samfunn. Det som er kriminelt i dag, er ikke nødvendigvis det om noen år. Nye straffebud kommer til og gamle oppheves. Slik endrer kriminalitetsbegrepet innhold. Endringene uttrykkes i forandringer i lovverket; handlinger blir av-, opp- eller nedkriminalisert, eller det kommer inn nye lover eller tilføyelser til eksisterende lover. Men noen handlinger er kriminalisert på tvers av mange kulturer og tidsepoker: Drap som ikke er krigshandlinger, eller tyveri av andres eiendeler.

Ikke bare endrer synet på *hva* som er kriminelt seg, samfunnets syn på *hvordan* man skal straffe endrer seg også. I den nye loven om gjennomføring av straff som ble vedtatt høsten 2001, innføres både en ny straffebestemmelse og en ny straffeform. Det blir nå straffbart å rømme eller på annen måte søke å unndra seg gjennomføring av straff, noe som tidligere ikke har vært tilfelle. Fra tidligere har man hatt mulighet til å bli idømt samfunnstjeneste, tilsyn og promilleprogram. Alle disse straffene blir nå erstattet av en ny straff under samlebetegnelsen "samfunnsstraff". Samfunnsstraff skal være mer omfattende enn dagens

betingede dommer, og elementet av straff og kontroll skal tillegges mer vekt.

Nye lover kommer til, for eksempel arbeidsmiljøloven i 1977 (revidert i 1981) og forurensningsloven i 1981. Av nyere eksempler har vi forbudet mot kjønnslemlestelse fra 1995, og lovene om medisinsk bruk av bioteknologi (1994) og fremstilling og bruk av genmodifiserte mekanismer (1993). Alle disse lovene inneholder straffebestemmelser. Handlinger som tidligere ikke var kriminelle, blir således kriminalisert.

Gamle lover blir opphevet, gjerne etter en lang periode der de ikke har vært i bruk, for eksempel straffelovens bestemmelse om straff for seksuell omgang mellom menn. Den ble opphevet i 1972 og handlingen dermed avkriminalisert. I 1981 gikk lovgiver enda ett skritt videre: Straffeloven fikk en egen bestemmelse som tok sikte på å beskytte homofile mot krenkende uttalelser. Nok et reformskritt ble tatt i 1993 da homofile og lesbiske fikk anledning til å inngå partnerskap.

Eksisterende lover endres, straffebestemmelsene nedsettes eller skjerpes. Narkotikaforbrytelsene ble lenge oppkriminalisert ved at strafferammene stadig ble hevet. Bruk av narkotika gikk fra å være forseelse til å bli forbrytelse i 1984. Maksimumsstraff for narkotikaforbrytelse i 1964, da legemiddeloven kom, var to års fengsel. Etter flere runder med straffeskjerping har øvre strafferamme siden 1984 vært fengsel inntil 21 år, som er lovens strengeste straff.

I august 2000 vedtok Stortinget strengere regler om seksuallovbrudd. Dette innebærer blant annet at minstestrafen ved voldtekt ved samleie er to år, og en heving av strafferammen for gruppevoldtekt

eller særlig krenkende eller smertefull voldtekt heves fra 15 til 21 års fengsel. Terskelen for å bli voldtektsdømt er senket ved at skyldkravet er endret fra grov til uaktsom voldtekt. Nok et nyere eksempel på straffeskjerping er strafferammen for grovt skadeverk: Den ble hevet til seks års fengsel i 1998, en endring som særlig skjedde som følge av utviklingen i kirkebranner.

Hva som skal betraktes som lovbrudd og hvordan ulike lovbrudd skal straffes, er politiske spørsmål som avgjøres av Stortinget og nedtegnes i lover. Loven fastsetter en maksimums- og minimumsstraff for de forskjellige typer lovbrudd. Påtalemyndighet og domstol avgjør i hvert enkelt tilfelle om en handling gir grunnlag for straff, og hvor streng straffen i tilfelle blir. I tillegg til lovbruddets art tas det hensyn til individuelle forhold og til omstendighetene rundt utførelsen av lovbruddet.

Forbrytelser og forseelser

I Norge og mange andre land skiller det mellom to hovedgrupper av kriminalitet og lovbrudd - forbrytelser og forseelser. Forbrytelser regnes som de mest alvorlige lovbruddene. Hovedregelen er at forbrytelser kan straffes med fengsel i mer enn tre måneder. Forseelser regnes som mindre overtredelser og kan straffes med fengsel i opptil tre måneder. Det finnes imidlertid flere unntak fra denne regelen. Både forseelser og forbrytelser regnes som straffbare forhold. Forsøk på forbrytelse er også straffbart, men som hovedregel gjelder ikke dette forsøk på forseelse. Det godtas en enklere behandlingsmåte for forseelsene enn for forbrytelsene.

Personer som er straffet for forseelse skal ikke registreres i strafferegisteret, med mindre de har fått en fengselsstraff.

Straffelov og spesiallov

Tidligere var kriminalitet nærmest ensbetydende med handlinger som var rammet av straffeloven. Straffeloven omfatter spesifiserte lovbrudd med tilhørende straffebestemmelser. Det er gjerne disse vi tenker på med uttrykket tradisjonell kriminalitet. Tyveri, innbrudd, ran, voldtekt og legemsbeskadigelse er eksempler på forbrytelser mot straffeloven. Disse er beskrevet i straffelovens annen del. Straffelovens tredje del omhandler forseelser. Naskeri er for eksempel forseelse mot straffeloven.

Det har jevnlig kommet til en rekke andre lover som også inneholder straffebestemmelser. Noen av disse spesiallovene har så strenge straffebestemmelser at en overtredelse regnes som en forbrytelse. Legemiddeloven sier for eksempel at bruk av narkotika kan straffes med fengsel inntil seks måneder og betraktes som forbrytelse. Brudd på veitrafikkloven regnes som forseelse, også promillekjøring som omfattes av denne loven. Veitrafikkloven er den loven det registreres flest forseelser mot. Brudd på løsgjengerloven, noe som i praksis betyr ordensforstyrrelse i beruset tilstand, registreres også ofte. Enkelte lover har straffebestemmelser som definerer både forseelse og forbrytelse. Et eksempel på dette er tolloven. Stort sett vil slike lovbrudd regnes som forseelser. Personer som blir tatt for smugling av mindre mengder alkohol får forelegg på stedet for forseelsen. Når overtredelsen er særlig grov; om smuglingen gjelder store mengder alkohol, eller hvis det kan påvises at varene skulle omsettes, skal overtredelsen ifølge loven regnes som forbrytelse.

2. Synlig og skjult kriminalitet

Bare en del av kriminaliteten er synlig. Det finnes kriminalitet som ikke blir oppdaget, og kriminalitet som blir oppdaget, men ikke anmeldt. Det er oftest opp til offeret, eller mulige vitner, om et lovbrudd blir kjent for politiet. En del lovbrudd blir oppdaget gjennom politiets arbeid, for eksempel ved patruljering, kontroll og spaning (det vil si overvåking av mistenkelige personer og miljøer). Slik vil politiets prioriteringer av sin ressursbruk ha effekt på det kriminalitetsbildet vi finner i kriminalstatistikken. For de fleste forbrytelser er det ikke nødvendig med anmeldelse fra offeret for at politiet skal sette i gang etterforskning fordi forbrytelsene er "undergitt offentlig påtale". Derfor er politiet selv anmelder i enkelte saker. Men de absolutt fleste lovbrudd blir registrert ved at publikum anmelder overgrep. Her er det i ferd med å skje en viss forskyvning ved at politiet rapporterer og foretak anmelder en økende andel av lovbruddene. Politiet oppdager en høy andel av trafikk- og narkotikalovbruddene, mens foretakene er særlig aktive anmeldere av skadeverk, økonomisk kriminalitet, miljø- og arbeidsmiljøkriminalitet og annen vinningskriminalitet (Gundersen 1998). Kriminalitet som ikke blir oppdaget eller anmeldt, forblir ukjent for offentligheten og inngår ikke i kriminalstatistikken.

Mørketall og anmeldelsestilbøyelighet

Hvilket omfang den usynlige kriminaliteten har, varierer med publikums og foretakenes tilbøyelighet til å anmelde lovbrudd og politiets ressurser og prioriteringer. Det er den synliggjorte og registrerte kriminaliteten som danner grunnlag for den offisielle statistikken over kriminalitet. De ikke-oppdagede og ikke-anmeldte lovbruddene, den skjulte kriminaliteten, utgjør kriminalitetens mørketall. Kunnskap om mørketallet kan man få ved å foreta forskjellige undersøkelser. I intervjuundersøkelser er folk spurt om de har begått kriminalitet som ikke er oppdaget eller anmeldt. Det er også foretatt lignende undersøkelser som tar sikte på å kartlegge hvor mange som har vært offer for en kriminell handling. Siste gang en slik undersøkelse ble foretatt var i 1997 (se kapittel 3). Det er også mulig å gjøre stikkprøver. Stikkprøver har blant annet gjort det mulig å beregne hvor mange som kjører bil i beruset tilstand.

Undersøkelsene tyder på at den skjulte kriminaliteten kan være svært omfattende. Omfanget av den skjulte kriminaliteten varierer imidlertid mellom forskjellige typer lovbrudd. Flere forhold har betydning for om et lovbrudd blir anmeldt:

- lovbruddets grovhet
- lovbruddets synlighet
- offerets situasjon og forhold til gjerningspersonen
- offerets "nytte" av å anmelde forholdet, for eksempel om forholdet må anmeldes for at skaden kan dekkes av forsikring eller annen erstatningsordning
- hvor krenkende et lovbrudd oppleves og hvor belastende det føles å gå til anmeldelse av forholdet
- i hvilken grad politiet prioriterer denne kategorien lovbrudd i sin patruljering.

Mørketallets størrelse varierer med lovbruddstype

Voldsforbrytelser anmeldes sjelden. I Levekårsundersøkelsene 1983 og 1997 fant vi begge ganger at 13 prosent av de rapporterte tilfellene av vold og trusler ble anmeldt til politiet. I offerundersøkelsene som ble gjort i 1983, 1987, 1991, 1995 og 1997 oppgav mellom fire og seks av hundre hvert av årene å ha vært utsatt for voldshandlinger og trusler om vold. Andelen steg fra knapt 4 til drøyt 5 prosent fra 1983 til 1987, og har siden pendlet mellom drøyt 5 og knapt 6 prosent. Andelen var høyest i 1997 (se figur 3.1). Den registrerte, etterforskede volds-kriminaliteten økte imidlertid betydelig mer (ca. 130 prosent) i samme periode. Dette kan skyldes at flere anmelder volds-kriminalitet i dag enn tidligere, men levekårsundersøkelsene gir altså ingen indikasjon på en slik utvikling. Videre kan det være slik at de mest voldsutsatte tilhører samfunnsgrupper som ikke så lett oppfanges av levekårsundersøkelsene. Dette er imidlertid grupper som sannsynligvis i særlig liten grad anmelder den volden de blir utsatt for. På den annen side kan man

tenke seg at deres voldshendelser vil være mer synlige for politi og publikum. Undersøkelsene viser også at kriminaliteten er konsentrert ved at en liten gruppe er utsatt for en større andel av lovbruddene.

De som i 1983 oppgav å ikke ha anmeldt forholdet, forklarer det med at de ikke opplevde det som så alvorlig. Dette har vi imidlertid ikke data for fra 1997. De alvorligste voldsforbrytelsene, drap og grov legemsbeskadigelse, vil nok gjennomgående bli kjent av politiet. Oftest blir også gjerningspersonen pågrepet. Her må vi imidlertid ta forbehold for den volden og de seksuelle overgrepene som skjer innenfor familiene. Her kan man tenke seg at mørketallene kan være vesentlige også for svært grove lovbrudd. Levekårsundersøkelsen 1997 sier oss at mer enn 60 prosent av dem som har vært utsatt for tyveri, anmelder det til politiet. Den forholdsvis høye anmeldelsesfrekvensen for tyverier, spesielt grove tyverier, skyldes antakelig at forsikrings-selskapene krever politianmeldelse før de utbetaler erstatning.

Mørketallet antas å være stort for lovbrudd som sjelden blir anmeldt av ofrene, for eksempel narkotikaforbrytelser, moms- og skatteunndragelser og brudd på veitrafikkloven. Selv om politiet ofte innrapporterer veitrafikksaker og narkotikasaker, og dermed oppveier noe av publikums anmeldelsessvikt, er det antakelig store mørketall for slik kriminalitet. Økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet blir ikke bare sjelden anmeldt av publikum og foretak, de blir også sjelden oppdaget av politiet. Men økt ressursbruk fra politiet og andre statlige kontrollinstanser kan ha økt oppdagelsesrisikoen på dette området i løpet av de siste 10-15 årene.

Mørketallene er store for sedelighetsforbrytelser og mishandlingsaker. Offeret opplever overgrepet som personlig belastende og tabubelagt, og anmeldelse kan føles som en tilleggsbelastning. Dette hindrer ofrene i å gå til anmeldelse. I slike saker er dessuten gjerningsmannen ofte en person offeret kjenner. I alle typer saker gjelder at anmeldelsesfrekvensen er lav i tilfeller der offer og gjerningsperson kjenner hverandre.

Mørketallets størrelse varierer over tid

Den registrerte forekomsten av en bestemt type kriminalitet øker ofte når den vies stor oppmerksomhet i massemedier og i den offentlige debatt ellers. Oppmerksomheten kan skyldes at kriminaliteten blir mindre tabubelagt (seksuallovbrudd), at utviklingen føles skremmende (narkotika, vold), eller ved at den i særlig grad krenker vår rettferdighetssans (økonomisk kriminalitet). Økningen i tallet på sedelighetsforbrytelser frem til 1993 kan skyldes at en høyere andel av ofrene anmeldte slike overgrep. Fokusering på denne typen kriminalitet, sammen med oppfordringer om å anmelde lovbruddene, etablering av krise- og støttesentre, erstatningsordning for voldtatte og mishandlede og lovhjemlet rett til advokat i slike saker, har antakelig medført økt anmeldelsesfrekvens. Likevel registreres nok bare en liten del av det totale antall overgrep. De to påfølgende årene (1994 og 1995) gav en markert nedgang i antallet anmeldte lovbrudd av denne typen, en nedgang som særlig har omfattet seksuallovbrudd rettet mot barn. Det har vært argumentert for at denne nedgangen kan skyldes at den såkalte "Bjugnsaken" økte folks skepsis mot å anmelde lovbrudd med slike trekk (Ellingsen og Lilleaas 1999). Fra 1996 har vi igjen sett en viss

og noe ustabil oppgang i anmeldelser for denne typen lovbrudd, med unntak av 2000 der vi fikk en klar nedgang i anmeldelser.

En gjennomgående relativt stor økning i registrerte narkotikaforbrytelser og økonomisk kriminalitet gjennom de siste tiårene er sannsynligvis også forårsaket av større oppmerksomhet om slike saker. Politiets ressurser på områdene er trappet opp. Men fordi slik kriminalitet ofte mangler ofre som føler seg direkte truet eller skadet, får vi ikke noen særlig økning i publikums anmeldelsestilbøyelighet. Det er politiets og andre kontrollinstansers innsats som blir avgjørende. Dertil kommer at økonomisk kriminalitet ofte er kompliserte saker og at politiet lenge manglet nødvendig kompetanse.

Et annet forhold som skulle ha medført en større anmeldelsesfrekvens det siste tiåret, er utvikling i teknologi som gjør det mulig å fange opp eller oppdage og kanskje også forhindre at kriminalitet begås. Installasjon av alarmer og overvåkingsutstyr på offentlige steder, i butikker, biler og private hjem er blitt stadig mer vanlig. På den annen side er samfunnet mer uoversiktlig og differensiert og menneskene er blitt mer mobile, slik at uformell kontroll mennesker imellom svikter. Dette skulle i tilfelle ha en motsatt virkning.

Tyveri anmeldes trolig oftere nå enn før. Et stadig økende antall gjenstander er forsikret og forsikringsselskapene krever, som nevnt, politianmeldelse før de utbetaler erstatning. Ved mindre grove forbrytelser som skadeverk, simpelt tyveri og legemsfornærmelse, kan en viss håpløshet gjøre seg gjeldende blant dem som er utsatt: "Politiet gjør likevel ikke noe med

det" eller "politiet har ikke ressurser". Denne holdningen, sammen med kunnskap om politiets økende arbeidsmengde og vedvarende lave oppklaringsprosent for lovbrudd som tyverier og skadeverk, kan gjøre at folk blir oppgitt og tenker at det ikke er bryet verdt å anmelde saken. For flesteparten av de groveste forbrytelsene er mørketallene små og mer eller mindre stabile over tid. Det er vanskelig å forestille seg at for eksempel et væpnet bankran ikke vil bli anmeldt.

3. Hvem utsettes for kriminalitet?

Statistisk sentralbyrå (SSB) har i offerundersøkelser, som en del av Levekårsundersøkelsen 1983, 1987, 1991, 1995 og 1997, spurt et representativt utvalg av den norske befolkning over 15 år (i 1983 spurte man bare personer under 80 år) om de det siste året har vært utsatt for vold. I 1991 og 1997 omfattet undersøkelsen også spørsmål om tyveri og skadeverk. I 1983 og i 1997 ble det i tillegg stilt en del oppfølgingsspørsmål til dem som hadde opplevd vold eller trusler: Hvor skjedde lovbruddet, når, hvem var gjerningspersonen, virket han eller hun påvirket av rusmidler, og ble saken anmeldt til politiet? En svakhet ved undersøkelsene er at barn ikke er med i utvalget. Bostedsløse vil vanskelig treffes i slike undersøkelser, og institusjonsbeboere er ikke inkludert i levekårsundersøkelsene. Dette er grupper som kan være særlig utsatt.

En annen viktig svakhet har vært at de som ble intervjuet tidligere i liten grad har sett ut til å tenke på vold på arbeidsplassen når de har blitt spurt om de har vært utsatt for vold. Arbeidsmiljøundersøkelsene (Statistisk sentralbyrå 1995, Statistisk sentralbyrå 1996 og Statistisk sentralbyrå 2000) inneholder også spørsmål om utsatthet for vold i forbindelse med arbeidet. I 2000 rapporterte 4 prosent av de sysselsatte mennene og

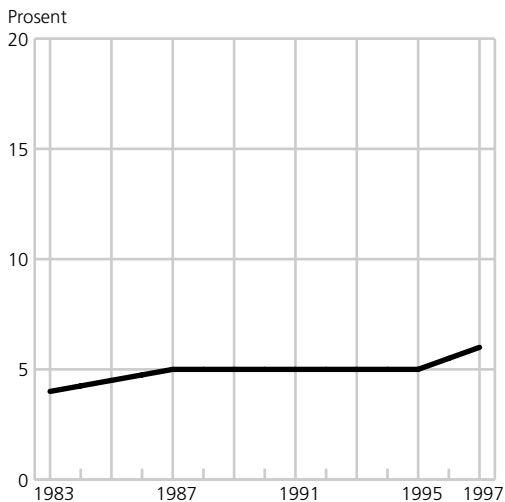
8 prosent av de sysselsatte kvinnene at de minst et par ganger i måneden var utsatt for vold eller trussel om vold på arbeidsplassen. Særlig utsatt er ansatte i helsesektoren, og også deler av offentlig forvaltning og hotell- og restaurantbransjen. Det er sannsynlig at vi tidligere ville sett en betydelig økning i andelen voldsutsatte, og da kanskje særlig blant kvinner, hvis de som ble intervjuet i levekårsundersøkelsene også hadde tenkt på sin yrkessituasjon når de svarte. En slik utvikling er sannsynligvis på gang: Nær en av fire rapporterte voldstilfeller i Levekårsundersøkelsen 1997 skjedde på offerets arbeidsplass. I det siste tiåret har en del yrkesgrupper fokusert på volden på sin arbeidsplass, og dette kan ha medvirket til en økt rapportering.

Ofre for vold

4 prosent i 1983 og 5 prosent av den voksne befolkning i 1987, 1991 og 1995 svarte ja på spørsmål om de hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold det siste året. I 1997 steg andelen til knapt 6 prosent. I 1997 tilsvarte dette omtrent 190 000 personer.

Hvert tredje offer hadde vært utsatt for vold som førte til synlige merker eller skader på kroppen. Resten hadde enten opplevd vold som det ikke ble merker eller skader av, eller de hadde opplevd

Figur 3.1. Andelen voldsutsatte 1983-1997. Prosent

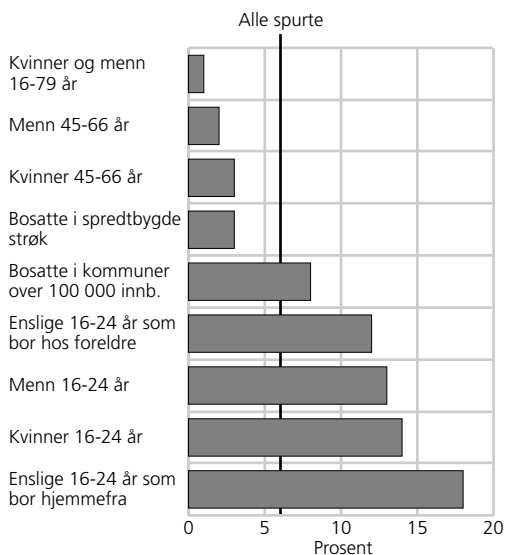

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

trusler om vold. Levekårsundersøkelsen 1997 viser at hvert femte voldsoffer har vært utsatt for vold som var så alvorlig at skaden måtte behandles av lege eller tannlege, og at hvert tiende voldstilfelle var så alvorlig. De fleste opplever altså vold som ikke gir noen, eller bare beskjedne fysiske skader, eller de opplever kun trusler. Det er imidlertid vanskelig å bedømme voldens alvorlighet bare ut fra slike relativt enkle kjennetegn. Eksempelvis kan det å være hyppig utsatt for grove trusler være forbundet med store psykiske skader.

Om lag halvparten av de intervjuede som var utsatt for vold eller trusler i 1997 har vært utsatt for to eller flere tilfeller av vold eller trusler om vold. Andelen som har vært utsatt for flere slike hendelser er noe høyere blant kvinner enn blant menn, og noe høyere i tettbygde strøk.

Figur 3.2. Andelen utsatte for trusler og vold i forskjellige grupper. 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

Unge er oftere utsatt for vold enn eldre. Unge under 24 år har over tre ganger så stor risiko som gjennomsnittet for å bli utsatt for vold og mer enn dobbelt så høy risiko for å bli utsatt for trusler om vold. Utsattheten synker med alderen, og nesten ingen pensjonister er utsatt for vold eller trusler. I levekårsundersøkelsene har vi hittil funnet at menn er mer utsatt enn kvinner. I 1997 endret dette bildet seg. I denne undersøkelsen fant vi at begge kjønn var like hyppig utsatt for vold, mens kvinner noe oftere ble gjenstand for trusler om vold. Videre er enslige klart mer utsatt enn folk som lever i parforhold. Faglærte arbeidere og høyere funksjonærer er litt mindre utsatt enn gjennomsnittet, og lavere funksjonærer noe mer, men her er forskjellene beskjedne.

De som bor i byer er mer utsatt enn dem som bor i spredtbygde strøk, og mest utsatt er de som bor i store byer. Men forskjellen mellom by og land er blitt mye mindre i de siste levekårsundersøkelsene (1995 og 1997). At urbane strøk ikke skiller seg ut med en høy andel voldsofre, er også et inntrykk man får av politistatistikk. I en analyse basert på vold anmeldt til politiet, finner man lite samsvar mellom urbanitet og voldsnivå (Gundersen 2000). Fylkene Oslo, Akershus, Rogaland og Østfold har høyest andel av befolkningen i bymessige strøk, uten at de skiller seg ut med spesielt høye offerrater. Motsatt finner man heller ikke spesielt lave offerrater i de minst urbane fylkene Sogn og Fjordane, Oppland, Nord-Trøndelag og Hedmark.

Det vanligste er å bli utsatt for vold i eller ved egen bolig. Det skjedde i 26 prosent av de rapporterte tilfellene. Dernest kommer arbeidsplassen (24 prosent), veg, gate, torg (21 prosent) og utested (11 prosent). Rundt halvparten av volden skjer altså i sfærer der de fleste vil føle seg trygge (hjem og arbeid), mens en knapp tredel av volden har skjedd der de fleste nok føler seg mest utrygge (på offentlige steder og i utelivet).

Kvinner blir langt oftere enn menn utsatt for vold eller trusler om vold i egen bolig, mens menn langt oftere enn kvinner blir utsatt for slike hendelser når de besøker kafeer, restauranter, dansesteder o.l., viste Levekårsundersøkelsen 1997. Det samme bildet tegner seg i en analyse av registrert vold i Oslo i annet halvår 2000. Der finner man at nesten 60 prosent av kvinnene hadde opplevd vold på bopel (enten egen, gjerningsmannens eller annen bopel), mens dette bare gjaldt for under 20 prosent av mennene som var registrert som voldsofre. For menn er

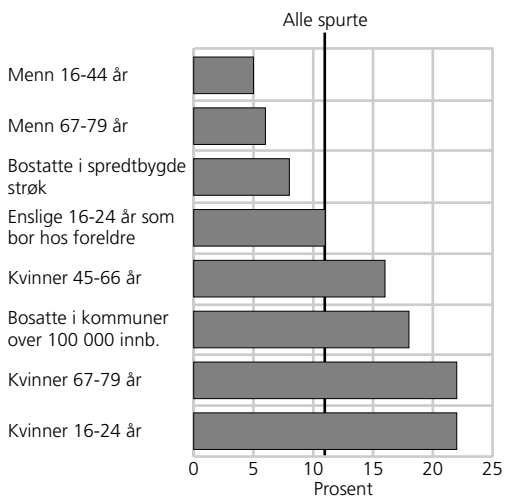
voldsrisikoen tilsvarende høy i forskjellige sammenhenger "på byen" (Oslo politidistrikt 2000). Levekårsundersøkelsen 1997 viser også at kvinner er noe mer utsatt på arbeidsplassen, men her er forskjellene mellom kjønnene langt mer beskjedne.

I de fleste tilfeller der gjerningspersonen identifiseres, er han eller hun en person som offeret kjenner mer eller mindre godt. I 18 prosent av tilfellene var det en klient, pasient eller kunde som utførte volden, naboer, venner og kolleger stod for 16 prosent, familie og slekt for 14 prosent og tilfeldig bekjente for 6 prosent. Det er imidlertid også ofte at utøver er ukjent for offeret. Dette skjedde i 36 prosent av tilfellene.

Antallet drapsofre har ligget stabilt på omtrent 40 personer hvert år de siste fem årene. Med såvidt lave tall vil vi få en del mer tilfeldige utslag i hvilke mennesker som er blitt utsatt for slik vold, og under hvilke omstendigheter drapene er begått. Vi velger derfor å slå sammen tallene fra femårsperioden 1996-2000, og finner at flest drapsofre (58 prosent) er menn. To av ti blir drept av personer de ikke kjenner. Nær fire av ti blir drept av personer de er eller har vært gift eller samboere med, og nære slektninger ellers, mens drøyt fire av ti ofre er venner og bekjente av drapspersonen. To av tre drap blir begått med en eller annen form for våpen, oftest kniv (KRIPOS 2000).

Angst for vold

Det er ikke de gruppene som er mest utsatt for vold som er mest engstelig. 11 prosent, nesten dobbelt så mange som de som er utsatt for vold, oppgav i 1997 at de hadde vært redde for å bli utsatt for vold når de gikk ut alene på bostedet. Andelene av de spurte som svarte "ja" på spørsmålet "Har du den siste tiden vært

Figur 3.3. Angst for vold og trusler i forskjellige grupper. 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

uroilig for å bli utsatt for vold eller trusler når du går ut alene her på stedet?", økte fra 8 til 10 prosent fra 1987 til 1991, mens det fra 1991 til 1995 var en viss nedgang, deretter steg altså andelen til litt over 11 prosent i 1997.

Kvinner er reddere for å bli utsatt for vold enn det menn er, og eldre (også menn) er gjennomgående reddere enn yngre. 17 prosent av kvinnene og 5 prosent av mennene oppgav i 1997 at de var redde for å gå ut alene om kvelden. Eldre (særlig kvinner) frykter vold mest, men er minst utsatt. Dette kan skyldes at de antakelig er mer sårbare og skremt av store avisoppslag om vold og overfall. Kunnskap og erfaring om kriminalitet er ikke så tilgjengelig. De er ofte mer isolerte og har liten sjanse til å forsvare seg. Eldre menn og kvinner går sjelden ut alene. Dette er en av grunnene til at de er lite utsatt for voldshandlinger. Yngre menn går oftere ut alene eller sammen

med andre, kan lettere forsvare seg og får et mer realistisk bilde av risikoen for å bli utsatt for vold enn det massemediene formidler. En undersøkelse basert på data fra Levekårsundersøkelsen 1995 (Olausen 1995b), påviser et sammenfall mellom svak psykisk helse og økt angst og uro for å bli utsatt for vold eller trusler. Disse individuelle kjennetegnene forsterker den generelle opplevelsen av utrygghet i de sosiale situasjonene og omgivelsene man ferdes i.

En interessant utvikling ser vi blant de yngste kvinnene (16-24 år). I denne gruppen var så mange som 22 prosent urolige for vold eller trusler på bostedet, opp fra 14 prosent i 1995 og 18 prosent i 1991. Dette er også den kjønns- og aldersgruppen som er mest utsatt for vold og trusler (14 prosent i 1997). Skal vi tolke dette som en indikator på en "realistisk" forståelse av egen utsatthet? I så fall mangler menn i samme aldersgruppe en realistisk forståelse av hvor sårbare de er: De er like utsatt for vold som de jevnaldrende kvinnene, men noe mindre utsatt for trusler. Like fullt er det bare 5 prosent av disse unge mennene som er engstelige for vold eller trusler. En nærliggende antakelse vil være at (unge) menn rapporterer lite angst også fordi det i liten grad er forbundet med de tradisjonelle forventningene til mannsrollen å vise slike følelser. Viktig er det også at man i levekårsundersøkelsen spør om angst for å gå ut alene på bostedet, og ikke nødvendigvis på andre offentlige steder eller utesteder der man kan tenke seg at menn også vil være engstelige for å ferdes.

Ofre for voldsforbrytelser får i mange tilfeller psykiske problemer. Slike skader er vanskelige å rette opp. Økonomiske tap etter voldskriminalitet; som skade på klær, bruksting, tapte arbeidsinntekter,

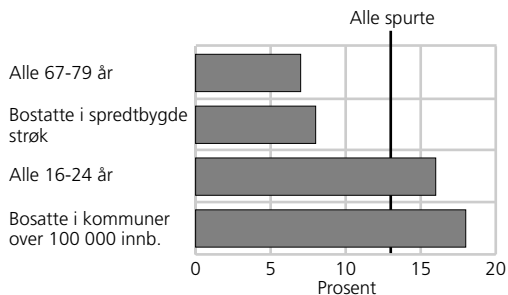
utgifter til lege, tannlege, medisiner, reiseutgifter og i noen sjeldne tilfeller tap av forsørger, kan gi grunnlag for erstatning fra Staten. I visse tilfeller kan det også gis erstatning for ikke-økonomisk skade (for eksempel stygge arr) og for "tort og svie". I 1998 og 1999 økte de samlede utbetalingene markert, etter to år med mer beskjedne utbetalinger (Erstatningsnemnda for voldsofre 1999).

Det kom inn over 1 700 nye søknader om erstatning for voldsofre i 1999, tilsvarende nivået i begge de to foregående årene. Nær 1 850 søknader ble ferdigbehandlet, og av disse ble om lag 1 070 helt eller delvis innvilget. Innvilgelsesprosenten varierer betydelig mellom fylkene. I de tre årene 1997-1999 ble i gjennomsnitt 58 prosent av søknadene innvilget. I Telemark ble imidlertid så mye som 79 prosent av sakene i samme periode innvilget, mot bare 49 prosent i Oslo og Akershus. Rundt 40 millioner kroner ble utbetalt totalt. Gjennomsnittsbeløpet for utbetaling var noe under 38 000 kroner, men hovedtyngden av sakene har imidlertid gitt erstatninger på under 30 000 kroner. Den høyeste erstatningen som kan gis er 20 ganger folketrygdens grunnbeløp (G), det vil for tiden si om lag 1 million kroner (endret fra 1. juli 2001).

Ofre for tyveri og skadeverk

13 prosent av befolkningen oppgav i 1997 at deres husholdning hadde vært utsatt for tyveri og skadeverk det siste året. I 1991 var denne andelen 14 prosent. Dette tilsvarer omtrent 450 000 husholdninger. Litt over halvparten av de utsatte hadde opplevd bare tyveri, drøyt en firedel både tyveri og skadeverk og litt over en femdel hadde opplevd bare skadeverk. Det vanligste er biltyveri og tyveri fra bil. Vel en tredel av ofrene hadde opplevd dette, mens en drøyt

Figur 3.4. Utsatthet for tyveri og skadeverk i forskjellige grupper. 1997. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå.

firedel hadde opplevd tyveri fra bolig eller fritidshus.

- Unge er mer utsatt for tyveri og skadeverk enn eldre.
- Oslofolk er særlig utsatt: 19 prosent hadde opplevd tyveri eller skadeverk.
- Folk med høye inntekter er mer utsatt enn folk med lave inntekter.
- Funksjonærer, særlig på høyere- og mellomnivå, er mer utsatt enn arbeidere.

Forsikringssselskapene betalte i 2000 ut i underkant av 490 millioner kroner i erstatning for innbrudd i hjem og fritidshus og 775 millioner for tyveri av eller fra biler og lystbåter. Tyveri og innbrudd hos forskjellige typer næringsdrivende medførte i samme periode utbetalinger på temmelig nøyaktig 300 millioner kroner.

Tyveri og skadeverk kan virke svært opprivende for dem som er utsatt for det, særlig når det skjer i private hjem. Av slike og andre grunner kan folk få sine levekår påvirket av at de frykter for at slike handlinger skal ramme dem. I Levekårsundersøkelsen 1997 stilte vi for første gang spørsmål om dette. Nokså få (drøyt

1 prosent) sier de er "svært urolige" for slike hendelser, mens nøyaktig en av fem er "noe" urolige.

Innvandrere som ofre

Innvandrerens levekår har vært et sentralt tema i samfunnsdebatten de senere tiårene, og også et tema for mange undersøkelser og analyser foretatt i SSB. Temaet innvandrere og kriminalitet har vært i fokus, og noen av de sentrale funnene skal presenteres her. Først skal vi se på innvandrere som ofre for kriminalitet.

En bredt anlagt levekårsundersøkelse blant ikke-vestlige innvandrere ble foretatt av SSB i 1996. Innvandrere ble stilt de samme hovedspørsmålene om utsatthet for vold som man finner i de øvrige levekårsundersøkelser. Man fant ingen generell overhyppighet av selvrapporterte voldsofre blant ikke-vestlige innvandrere, men innvandrere fra land som Iran og Somalia er overrepresentert blant voldsofrene (Blom 1998).

En undersøkelse av ofrene for vold anmeldt til politiet (Gundersen 2000), gir et noe annet bilde. Her finner man at ikke-vestlige innvandrere er overrepresentert som ofre for vold. Dette bildet holder selv om man tar hensyn til at innvandrerne har en annen befolkningsstruktur enn resten av befolkningen, blant annet med en høyere andel av unge menn. Drøyt 13 av 1 000 ikke-vestlige innvandrer menn var utsatt for vold i 1998 ifølge politiets registreringer, mens rundt 5 av 1 000 norske menn opplevde det samme. Mye av den rapporterte volden har foregått mellom innvandrere med samme landbakgrunn. Ikke-vestlige innvandrerkvinner er langt mer utsatt enn sine medøstre i resten av den norske befolkningen, og også mer utsatt enn både norske

menn og mannlige innvandrere fra vestlige land.

Tiltak for ofre

Det finnes krisesentre og krisetelefoner i alle landets fylker. Knappt 2 700 kvinner og knapt 1 900 barn hadde til sammen drøyt 79 000 overnattingsdøgn på slike sentre i 2000 ifølge statistikk fra Barne- og familiedepartementet. Det har vært relativt beskjedne endringer i disse tallene på 1990-tallet, noe som delvis skyldes en nokså konstant kapasitet i dette hjelpeapparatet.

Det er per 2001 opprettet rådgivningskontorer for kriminalitetsofre i syv større byer. Rådgivningskontorene har som oppgave å være et lavterskeltilbud til ofre for kriminalitet og et supplement til eksisterende hjelpetilbud. Kontorene registrerte til sammen 237 brukere i 1999.

Hva skjer når politiet får kjennskap til et lovbrudd?

Figuren på neste side viser hovedtrekkene i det som skjer fra et lovbrudd blir begått til gjerningsmannen eventuelt har sonet sin straff. Forseelsaker avgjøres ofte på stedet med forelegg, og behandlingsmåten for forseelser ellers er enkle. Saker som kommer opp for domstol og som til slutt ender med fengselsstraff, blir kriminalomsorgens ansvar.

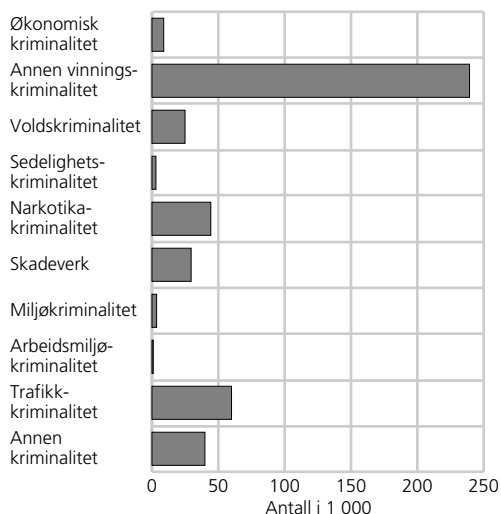
4. Lovbrudd som politiet får kjennskap til

I 2000 ble det anmeldt godt over 450 000 lovbrudd til politiet - noe over 1 200 lovbrudd daglig. Av anmeldelsene gjaldt nokså nøyaktig 330 000 forbrytelser og snaut 125 000 forseelser. Tallet på forseelser er lavt, fordi veitrafikkforseelser og mindre smuglingssaker som gjøres opp på stedet med forenklet forelegg, ikke blir anmeldt. Reaksjonsstatistikken inneholder disse sakene, noe som gjør at antallet reaksjoner i forselessaker i 2000 ble på 185 000.

Tyverier - simple, grove og bilbrukstyverier

Straffeloven skiller mellom grove og simple tyverier og naskeri. Naskeri regnes som forseelse. Når lovbrysteren må forsere en hindring, gjøre innbrudd, eller er forsynt med våpen eller når det stjeles for et betydelig beløp, skal tyveriet ifølge loven regnes som grovt. Også tyveri fra person på offentlig sted (lommetyveri, veskenapping) regnes vanligvis som grovt tyveri. Simple tyverier gjelder mindre

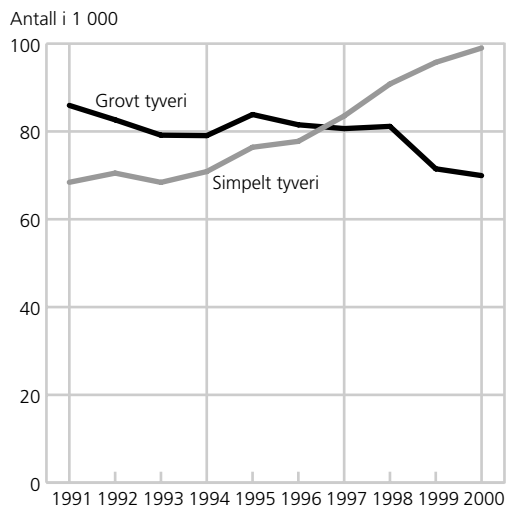
Figur 4.1. Anmeldte lovbrudd, etter lovbruddsgruppe. 2000. Antall

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

Anmeldte og etterforskede lovbrudd

I kriminalstatistikken skiller vi mellom anmeldte og etterforskede lovbrudd. Alle forbrytelser og forseelser som etterforskes har sitt utspring i en anmeldelse, men ikke alle anmeldelser blir etterforsket. Dette siste skyldes at noen av anmeldelsene gjelder forhold som politiet av forskjellige grunner ikke regner som en forbrytelse. Anmeldelsesstatistikken gir et mer aktuelt bilde av lovbruddene idet den omfatter alle lovbrudd anmeldt det aktuelle året. Etterforskningsstatistikken har hele tiden et visst etterslep idet den teller saker som er ferdig etterforsket, men som altså kan ha blitt anmeldt i et tidligere år. Etterforskningsstatistikken går lenger tilbake i tid enn statistikken over anmeldelser, videre er det etterforskningsstatistikken som identifiserer de antatte gjerningspersonene.

Figur 4.2. Antall anmeldte grove og simple tyverier 1991-2000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

verdier som blir stjålet uten at vinduer eller dører brytes opp. Tyverier står for hele 58 prosent av forbrytelsene som blir anmeldt til politiet, idet 192 000 tyverier ble anmeldt i 2000. I kraft av antallet er det tyveriene som først og fremst dominerer kriminalitetsutviklingen. Økningen i kriminaliteten i hele etterkrigstiden har overveiende skyldtes økningen i antall tyverier, selv om tyverienes andel av den totalt registrerte kriminaliteten har sunket særlig gjennom de siste ti årene.

I 2000 ble det anmeldt 99 000 simple og 70 000 grove tyverier. I tillegg ble drøyt 23 000 brukstyverier av motorkjøretøy anmeldt. Ser vi de tre ovennevnte forbrytelser under ett, er det disse som dominerer blant de anmeldte lovbruddene i 2000:

- tyverier fra biler og andre motorkjøretøy (befordringsmiddel) 38 600
- tyverier av biler og andre motorkjøretøy 23 300
- sykkeltyveri 21 500
- tyverier fra leilighet, bolighus og hytte 19 200
- tyverier fra forretning, bedrift, kontor og lager 15 300

Tar vi med andre vinningsforbrytelser, som underslag, bedrageri og annen økonomisk kriminalitet, finner vi at rundt to av tre anmeldte forbrytelser hadde et hovedsakelig økonomisk motiv.

De grovste forbrytelsene utgjør bare en relativt liten del av de anmeldte forbrytelsene i 2000, selv om særlig antallet grove ran har økt betydelig på 1990-tallet:

- grov narkotikaforbrytelse 1 001 anmeldelser
- drap 49 anmeldelser
- grovt ran 517 anmeldelser
- voldtekt og voldtektsforsøk 681 anmeldelser
- incest 96 anmeldelser

Økonomisk kriminalitet

Med økonomisk kriminalitet tenkes det på vinningsforbrytelser som er begått i tilknytning til offentlig eller privat næringsvirksomhet som i utgangspunktet er lovlig. Økonomisk kriminalitet har fått økende oppmerksomhet de siste årene. Men statistikken på området har inntil nylig vært svært mangelfull. Dels skyldes det at det er vanskelig å få fastslått hvilke lovbrudd som faller inn under begrepet. Straffeloven opererer ikke med uttrykket økonomisk kriminalitet. Definisjonen har

en tendens til å variere med innfallsvinkelen. Dels skyldes det at det i lang tid ble anmeldt og etterforsket få saker av denne typen, og følgelig ble også få saker registrert. Mange økonomiske lovbrudd, og også miljølovbrudd, er dessuten å regne som forseelse og ikke forbrytelse, og er også av denne grunn dårlig belyst i statistikk som legger vekt på forbrytelsene. Selv om det er vanskelig å få eksakt kunnskap om omfanget av denne kriminaliteten, er det rimelig å anta at økonomisk kriminalitet betyr milliardtap for samfunnet hvert år. Lovbruddets kompleksitet, politiets og rettsapparatets manglende kompetanse og ressurser har gjort at få saker er etterforsket og pådømt. Politiet står ofte overfor en ressurssterk motpart, etterforskningen er krevende, og det kan være svært vanskelig å fastslå hvem i en bedrift eller organisasjon som er den ansvarlige, og om lovbruddet skyldes forsettlig handling, eller om det skyldes uvitenhet om gjeldende regler eller mangelfulle rutiner. Når tvil skal komme tiltalte til gode, er det til slutt få saker som ender med dom. Sakerne er kostbare å etterforske, og rettssakerne er omfattende i tid og sakspapirer, og resultatene av dem står ofte i kontrast til ressursbruken.

I særlig det siste tiåret er det satt i verk flere tiltak for å bekjempe økonomisk kriminalitet. I 1989 ble det opprettet en egen Økokrimgruppe i politietaten. Større innsats på området har medført at flere saker er oppdaget, anmeldt og pådømt.

Utviklingen i økonomiske forbrytelser gjennom 1990-tallet sett under ett har vært om lag den samme som den generelle utviklingen i forbrytelser, også i form av en moderat økning fra 1996 til 2000. I 2000 ble det totalt anmeldt 8 850 lovbrudd i kategorien økonomisk krimi-

nalitet, hvorav langt de fleste var forbrytelser.

Ser vi på de forskjellige undergruppene av økonomisk kriminalitet, er utviklingen til dels svært uensartet. Forbrytelser i gjeldsforhold har vært en stor og viktig kategori gjennom hele 1990-tallet, med en markert topp under lavkonjunkturen på begynnelsen og midten av tiåret. Antallet anmeldte underslag som kan rubriseres som økonomisk kriminalitet har ligget noenlunde stabilt mellom drøyt 800 og drøyt 1 000 i perioden 1996 til 2000. Bedrageri og utroskap har ligget nokså stabilt rundt noe over 1 000 anmeldte saker hvert år, mens vi har sett en dramatisk økning i antallet anmeldte pengefalsknerier og benyttelse av falsk dokument. Fram til midten av 1990-tallet var det årlig under 100 anmeldte tilfeller av pengefalsk, mens det i 1999 ble anmeldt nær 1 500 slike saker. Økningen skyldes i høy grad utviklingen av datateknologi som gjør det mulig å søke å etterligne penger med teknologi som er tilgjengelig for flere. Merk at mange av anmeldelsene knytter seg til de samme personene som er anmeldt for svært mange tilfeller av falsknerier.

Økonomisk kriminalitet er også særpreget ved at ofrene i høy grad (rundt 80 prosent) er foretak (både offentlige og private), i motsetning til den øvrige kriminaliteten der rundt 70 prosent av anmelderne er privatpersoner. Bildet av lovbrøyteren er også forskjellig. Rett nok er gjennomsnittsløvbrøyteren mann og bor i by, men han er langt eldre enn registrerte lovbrøytere ellers: Rundt 40 år mot rundt 20 år. Siktete for økonomiske forbrytelser blir noe oftere dømt enn andre siktede, mens frifinnelsesprosenten er om lag identisk.

I 1988, 1992 og 1994 ble det foretatt undersøkelser der næringsdrivende ble spurt om de hadde vært ofre for økonomisk kriminalitet (Ellingsen 1995). I 1988 rapporterte 12 prosent av de spurte at de hadde vært utsatt for slike lovbrudd i løpet av de to siste årene, denne offerandelen var steget til snau 20 prosent i 1994.

Narkotikaforbrytelser

Etter tyverier og annen vinningskriminalitet, er skadeverk og narkotikaforbrytelser de største forbrytelsesgruppene. Det ble anmeldt henholdsvis 29 500 og 44 300 saker i hver av disse lovbruddskategoriene i 2000. Skadeverk har stått for mellom drøyt 6 og drøyt 8 prosent av de etterforskede forbrytelsene de siste 20 årene, med en topp rundt midten av 1990-tallet. Narkotikakriminalitet fikk først omfangsmessig betydning i statistikken i 1980-årene. Tallet på etterforskede narkotikasaker er mer enn firedoblet i løpet av den siste tiårsperioden og nær tjuedoblet siden 1980. Noe av forklaringen er stadige endringer av narkotikalovgivningen i straffeskjerpene retning, samtidig med at politiet har fått mer ressurser til å bekjempe denne kriminaliteten. Etter at den første straffebestemmelsen kom i 1964 ble strafferammene stadig oppjustert frem til 1984. Samtidig har politiets økende innsats bidratt til at flere saker er oppdaget og registrert. De mindre alvorlige narkotikaforbrytelsene, som gjelder bruk av narkotika, har stått for en stor del av økningen, men grove narkotikaforbrytelser har også økt betydelig i antall siden 1984. I 2000 utgjorde imidlertid de grove narkotikaforbrytelsene kun litt over 2 prosent av det samlede antall anmeldte narkotikalovbrudd. Merk at skadeverk og narkotika var jevnstore lovbruddskategorier så sent som i 1995 med om lag 23 000 anmeldelser i hver

kategori. I de etterfølgende årene har skadeverk hatt en utvikling noe over gjennomsnittet, mens antallet narkotikalovbrudd ikke er langt fra å være fordoblet. I denne sammenheng er det interessant at oppdagelsen av narkotikaforbrytelser i særlig grad er avhengig av innsats fra politi og tollvesen.

Legemsvold og sedelighetsforbrytelser

Voldslovbrudd rettet mot person står for drøyt 5 prosent av de anmeldte lovbruddene i 2000. De mindre alvorlige voldsforbrytelsene, legemsfornærmelsene, dominerer. Grovere voldsforbrytelser (drap, grov legemsbeskadigelse og legemsbeskadigelse) økte i antall særlig i siste del av 1980-årene, mens vi opplevde en nedgang i slike lovbrudd rundt midten av 1990-tallet og en påfølgende utflating. I 1980 utgjorde legemsfornærmelsene 84 prosent av de etterforskede voldsforbrytelsene, deres andel sank så til 72 i 1993, for siden å stige til rundt 78-79 prosent mot slutten av 1990-tallet, etterfulgt av en nedgang til 76 prosent i 2000.

Antallet registrerte tilfeller av utpressing og ran økte på slutten av 1990-tallet, etter en mindre nedgang på begynnelsen av samme tiår. Økningen har vært særlig markert blant de grove ranene. I 2000 ble det anmeldt litt over 2 000 tilfeller av ran og utpressing, hvorav over 500 av sakene var grove ran. Et grovt ran skal etter straffelovens paragraf 268 karakteriseres ved at det er brukt grov vold, at det er truet med skytevåpen eller annet særlig farlig redskap, at ranet er nøye planlagt, foretatt overfor forsvarsløs person eller gjelder en betydelig verdi.

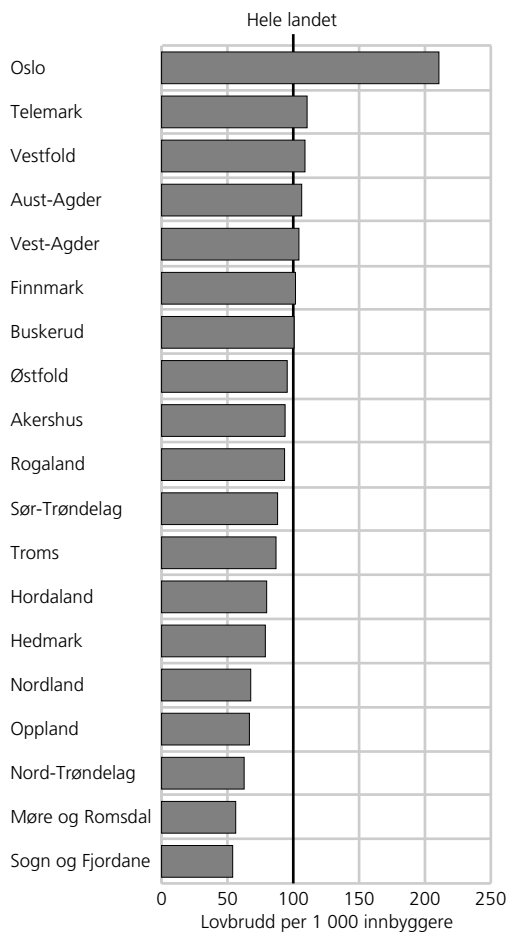
Sedelighetsforbrytelsene utgjør mindre enn 1 prosent av det totale antallet anmeldte forbrytelser hvert år. Men antallet

etterforskede voldtekts- og incesttilfeller har økt kraftig i løpet av siste 20-årsperiode: På 1970-tallet ble det gjennomsnittlig etterforsket snaut 120 voldtekter i året, i 1990-årene har det tilsvarende årlige gjennomsnittet ligget på nesten 360 slike saker. For lovbruddet incest er økningen enda mer markert: Fra et snitt på mellom 6 og 7 etterforskede lovbrudd i 1970-årene, til et årlig gjennomsnitt på rundt 100 saker i 1990-årene. Oppmerksomheten og den økende bevisstgjøringen rundt disse overgrepene er etter all sannsynlighet den viktigste årsaken til at slike forbrytelser oftere anmeldes nå enn tidligere. Overgrep som er skjedd tiår tilbake, er anmeldt først nå. På begynnelsen av 1990-tallet hadde vi en utvikling i antallet anmeldte og etterforskede overgrep mot mindreårige som tydelig indikerer hvordan publikums anmeldelsesatferd blir styrt av folks oppfatning av hva som skjer med slike lovbrudd i rettsapparatet (Ellingsen og Lilleaas 1999). Etter mange år med jevn økning, falt plutselig og tydelig antallet anmeldte og etterforskede incestlovbrudd og tilfeller av utuktig omgang med mindreårige barn. Det er nærliggende å sette dette i forbindelse med den mye omtalte Bjugn-saken, der en serie anmeldelser av utukt mot barn endte med henleggelse av sakene mot alle siktede så nær som en. Den ene saken som ble ført til doms, endte med frifinnelse.

Kriminalitet i forskjellige deler av landet

Det ble anmeldt drøyt 100 forbrytelser per 1 000 innbyggere i hele landet i 2000. Den høyeste registrerte kriminaliteten hadde Oslo med mer enn 210 etterforskede forbrytelser per 1 000 innbyggere, deretter kom Telemark, Agder-fylkene, Buskerud, Vestfold og Finnmark med rundt 100-110 lovbrudd per 1 000 inn-

Figur 4.3. Anmeldte lovbrudd per 1 000 innbyggere, etter fylke, 2000

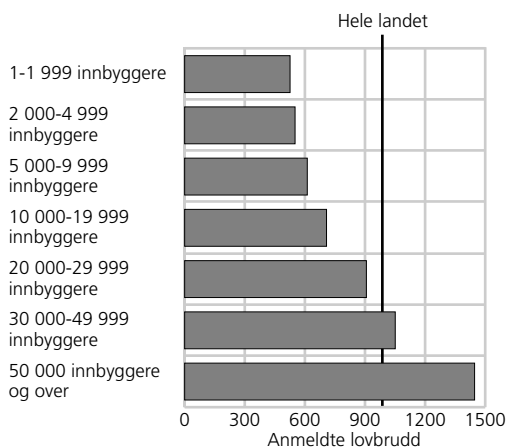

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

byggere. Lavest registrert kriminalitet hadde Sogn og Fjordane med 54 og Møre og Romsdal med 56. Grovt sett kan vi si at de fylkene der en høy andel av befolkningen bor i tettbygde strøk, også har en relativt høy andel registrerte lovbrudd.

Denne tendensen blir tydeligere og bedre dokumentert når vi bruker data på kommunenivå. I figur 4.4 er anmeldte lovbrudd per 1 000 innbyggere i gjennomsnitt for 1999 og 2000 i alle landets

Figur 4.4. Anmeldte lovbrudd per 10 000 innbyggere, etter kommunens størrelse. Gjennomsnitt for 1999 og 2000 per 10 000 innbyggere. Gjerningskommune

Kilde: Styrings- og informasjonshjulet for helse og sosialtjenesten i kommunene, Statistisk sentralbyrå.

kommuner fordelt etter kommunenes størrelse. Store kommuner har de klart høyest registrerte forbrytelsesfrekvensene. Kommunene med mindre enn 20 000 innbyggere har gjennomsnittlig halvparten eller godt under halvparten av de kriminalitetsratene som vi finner i kommunene med 50 000 innbyggere eller mer.

Kriminalitet – et byfenomen?

Utbredelsen av kriminaliteten varierer som vi ser i de forskjellige landsdelene. Fylkene og kommunene med størst bosettingstetthet har oftest den største forbryteshyppigheten, det vil si flest registrerte forbrytelser i forhold til innbyggertallet. Det blir registrert mer kriminalitet i de store byene enn ellers i landet. Men det er først og fremst Oslo som utmerker seg med høy registrert kriminalitet. Nær én av fire anmeldte forbrytelser og mer enn én av seks forseelser i 2000 hadde Oslo som gjerningssted, til tross

for at bare drøyt én av ti er bosatt i Oslo. Det kan være mange årsaker til dette. En del av kriminaliteten som er registrert med gjerningssted i Oslo, er begått av personer som bor utenfor byen. Det er også mulig at mørketallene er større utenfor byområdene, at kriminalitet lettere "dysses ned" her eller blir tolerert fordi man kjenner gjerningsmannens bakgrunn. Det er imidlertid vanlig å forklare forskjellen i kriminalitet i byen og på "landet" med fremmedgjøring, isolasjon og sviktende mellommenneskelig kontroll i byene. Det blir pekt på at fristelsene er større i byene, og det er større muligheter for ikke å bli gjenkjent. Det er mindre å tape. På mindre steder er det større risiko for å bli oppdaget.

Det er imidlertid viktig å nyansere dette bildet noe. Oslos høye lovbruddsfrekvens gjelder særlig for forskjellige former for vinningskriminalitet, mens tendensen ikke er så tydelig for voldslovbrudd. I 2000 hadde både Sør-Varanger og Vadsø politidistrikt flere anmeldte voldslovbrudd per 1 000 innbyggere enn Oslo, selv om sistnevnte distrikt også her lå langt over landsgjennomsnittet. Det blir ikke anmeldt så veldig mange flere sedelighetslovbrudd i forhold til folketallet i Oslo (0,9 per 1 000 innbyggere) sammenlignet med landsgjennomsnittet (0,7 per 1 000 innbyggere).

Organisert kriminalitet

I sin mest tydelige form er organisert kriminalitet det man forbinder med kriminaliteten til den italienske mafiaen: En sterk organisasjon som begår omfattende, profitabel og ofte voldelig kriminalitet. Vi er langt fra å ha slike organisasjoner i Norge, men stadig oftere hører man begrepet organisert kriminalitet i forbindelse med for eksempel ulovlig pengeinnkreivingsvirksomhet, systematisk tyveri og

eksport av leiebiler, gjengoppgjør eller menneskesmugling.

Både politi, politikere og forsikringsfolk er opptatt av utviklingen og omfanget av denne typen lovbruddsvirksomhet, og ofte formidles et inntrykk av at virksomheten er økende. På basis av våre tilgjengelige kilder er det imidlertid umulig å identifisere en lovbruddskategori som med et minimum av krav til presisjon kan kalles organisert kriminalitet.

5. Kriminalitet før og nå

Kriminaliteten forandrer karakter over tid. Holdninger til kriminalitet forandres, og politiets ressurser og satsningsområder er ikke de samme fra år til år. Kriminalpolitiske endringer og endringer i politiets ressurser kan forårsake større eller mindre svingninger i tallet på registrert kriminalitet. Videre har vi flere erfaringer med at endret statistikkføring kan gi tidvis betydelige utslag, se senere i dette kapitlet. Statistikken over etterforskede forbrytelser kan derfor bare brukes som en indikator på kriminalitetsutviklingen, og man bør være forsiktig med å legge for stor vekt på endringer innenfor begrensede tidsrom. I historiske sammenligninger der man ønsker å belyse utviklingen over en lengre periode, er vi stort sett henvist til å bruke tallene for etterforskede lovbrudd som grunnlag, idet mer detaljert statistikk for anmeldte lovbrudd bare finnes fra og med 1990.

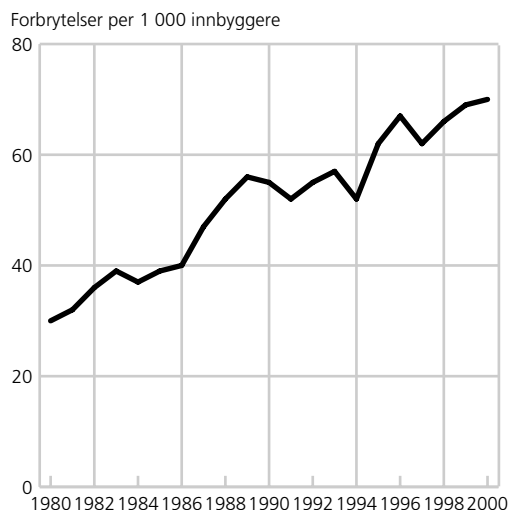
Utvikling i tallet på forbrytelser

Forbrytelsene har økt i omfang nesten kontinuerlig siden midten av 1950-årene. Statistikken over etterforskede forbrytelser viser at kriminaliteten steg med økende hastighet i 1980-årene. Antall etterforskede forbrytelser ble mer enn femdoblet fra 1960 til 1990, rundt åttedoblet fra 1960 til 2000 og nesten fordoblet bare fra 1980 til 1990. I 1990-årene har stigningen vært noe mer beskjeden:

30 prosent. I 1999 passerte antallet etterforskede forbrytelser 300 000, og i 2000 ble drøyt 314 000 forbrytelser etterforsket av norsk politi.

Tyveriene har tidligere stått for den største tallmessige økningen, og det er først og fremst denne forbrytelsestypen som har fått kriminalitetskurven til å stige helt siden midten av 1950-årene. Det ble etterforsket 95 000 tyverier (simple og grove tyverier, samt bilbrukstyverier) i

Figur 5.1. Etterforskede forbrytelser per 1 000 innbyggere. 1980-2000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

1980 mot 175 000 i 1990, og 189 000 i 2000. Gjennom 1990-tallet har imidlertid utviklingen i antall etterforskede tyverier vært mer preget av utflating. Antallet etterforskede tyverier i 1995 og 1999 er omtrent identisk, og økningen i 2000 var relativt beskjeden. Tyverienes karakter endret seg tidligere i retning av grovere tilfeller, på samme tid som antallet tyverier økte mest. På begynnelsen av 1970-tallet var antallet etterforskede grove og simple tyverier omtrent like stort, mens det i første halvdel av 1990-tallet var betydelig flere grove enn simple tyverier. Noe av denne utviklingen kan muligens tilskrives en økende velstandsutvikling: Mange av de simple tyveriene blir for bagatellmessige til at publikum ser noen grunn til å anmelde dem til politiet. Videre var politiets oppklaringsprosent for tyverier relativt lav og gjennomgående synkende gjennom perioden, noe som kan ha redusert anmeldelsestilbøyeligheten både hos privatpersoner og næringsdrivende som opplever mindre tyverier. På slutten av 1990-tallet skjedde det imidlertid en betydelig reduksjon i antallet grove tyverier og en tilsvarende økning i de simple.

Utviklingen på 1990-tallet antyder et skifte i hvordan verdier stjeles. Grovt tyveri med innbrudd i boliger og hytter samt sykkeltyverier, har tradisjonelt vært blant de mest utbredte former for tyveri. Det er også et betydelig antall av disse formene for tyveri i dag, men siden 1991 har antallet anmeldte grove tyverier fra bolig og hytte gått markert ned, siden 1995 gjelder nedgangen også sykkeltyverier. I de siste fem til ti årene har det samtidig vært en økning i anmeldelser av alle former for simpelt tyveri fra ulåste steder som for eksempel butikker, kafeer og restauranter. Antall naskerier har imidlertid holdt seg relativt stabilt de siste fem årene.

Tallet på narkotikaforbrytelser har økt jevnt i 1980- og 1990-årene. Fra 1980 til 2000 er antallet saker nær tjuedoblet. Enkelte former for grov kriminalitet har vist betydelig oppgang. Antall tilfeller av voldtekt, incest, utuktig omgang med barn under 14 år og grove ran er blitt fra tre- til tjuedoblet i 20-årsperioden. Utviklingen for drap og grove legemsbeskadigelser er mindre markert. Det gjennomsnittlige antall drap på 1980-tallet var sågar noe høyere (40) enn det tilsvarende tallet for 1990-tallet (37).

Fra 1989 til 1992 kunne vi registrere en liten tilbakegang i tallet på etterforskede forbrytelser totalt. Så fikk vi en betydelig økning i 1993, og en enda mer betydelig nedgang i 1994, før tallet gjorde et kraftig hopp fra 1994 til 1995: fra 225 000 etterforskede lovbrudd til snaut 270 000. En del av denne utviklingen kan skyldes reelle kriminalitetsendringer, men vi vet at politiets arbeidsmetoder har påvirket tallene for 1994 og 1995 i betydelig grad. Oslo politikammer hadde ved inngangen til 1995 et betydelig antall uavgjorte saker, denne restansen økte frem til sommeren samme år, hvorefter kammeret planmessig gikk inn for å henlegge eldre saker. Denne saksbehandlingen har hatt en betydelig effekt på økningen i saker fra 1994 til 1995.

Videre har det skjedd andre endringer som kan forklare økningen dette året, blant annet fikk man i 1994 et nytt direktiv for hva politiet skal gjøre når man er i tvil om man skal registrere en straffbar handling som ett eller flere lovbrudd. Dette direktivet sier at når flere lovbrudd er begått ved én handling, skal alle lovbrudd som etter en skjønnsmessig vurdering kan medføre en siktelse, registreres. I løpet av høsten 1994 og 1995 er denne praksisen innført ved alle politikamre.

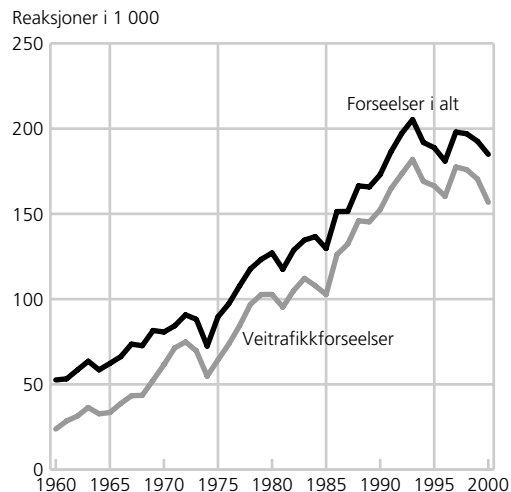
Tidligere måtte politiet rapportere lovbrudd til Statistisk sentralbyrå (SSB) på spesielle skjema som en tilleggsoppgave. Fra begynnelsen av 1980-tallet og frem til utgangen av 1990 har rapporteringen gått over til å bli en del av den ordinære politivirksomheten, ved at SSB baserer sin anmeldelses- og etterforskningsstatistikk på politiets eget STRASAK-register. Dette registeret er et viktig arbeidsredskap for politiet, og blir av den grunn antakelig ført mer samvittighetsfullt enn de gamle skjemaene som man sendte SSB. Det er blitt argumentert for at denne innføringen av STRASAK er årsaken til en betydelig andel av økningen av registrerte lovbrudd på slutten av 1980-tallet (Olaussen 1995a og 1996). Disse betraktningene bare understreker viktigheten av å ikke legge for stor vekt på endringer innen for korte tidsrom.

Ser vi på økningen både i anmeldte og etterforskede lovbrudd på den siste halvdel av 1990-tallet, finner vi en økning på 13-14 prosent i antallet anmeldte og etterforskede forbrytelser. Anmeldte lovbrudd totalt økte med rundt 40 000 i årene 1996 til 2000. Av disse 40 000 stammet drøyt 20 000 fra økningen i narkotikakriminalitet, økonomisk kriminalitet og trafikkløvbrytning, med narkotikakriminalitet som den lovbruddskategorien som økte desidert mest. Dette er lovbruddskategorier der innsatsen fra politiet og andre kontrollinstanser er svært avgjørende for kriminalitetsbildet.

Utviklingen i tallet på forseelser

Utviklingen av forseelsene er vanskeligere å følge. Offisiell statistikk har inntil 1991 bare gitt opplysninger om forseelsene når de har endt med en straffereaksjon i form av bøter, forelegg og fengselstraff. Siden det bare er et mindre antall forseelser det reageres mot, gir en slik statistikk et

Figur 5.2. Reaksjoner for forseelser og veitrafikkforseelser. 1960-2000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

begrenset bilde. Det er dessuten gjerne flere forseelser som ligger til grunn for hver straffereaksjon. I statistikken kommer bare groveste forseelse til syne. Fra og med 1991 har vi også statistikk over anmeldte forseelser, og fra 1992 etterforskede forseelser. Problemet med denne statistikken er at den ikke inneholder alle anmeldelser, slik at antallet anmeldte forseelser blir vesentlig lavere enn antallet forseelser som det er gitt reaksjoner for. Dette skyldes at forseelser som blir møtt med forenklede forelegg ikke blir tatt med i anmeldelsesstatistikken.

Av 185 000 reaksjoner for forseelse registrert i 2000 gjaldt:

- 3 900 promillekjøring og
- 153 000 veitrafikkforseelser ellers
- 11 000 forseelser mot tolloven
- 2 700 ordensforstyrrelser i beruset tilstand (overtredelser av løsgjengerloven)

- 3 900 naskeri

Dette tilsvarer samlet 51 reaksjoner per 1 000 innbyggere 15 år og over.

Det er noe mindre forskjeller mellom byene og distriktene ved forseelser enn ved forbrytelser. Eksempelvis ble det anmeldt rundt fem ganger så mange forbrytelser per innbygger i Oslo som i Sogn politidistrikt, mens det tilsvarende forholdet mellom anmeldte forseelser i de to distriktene "bare" var drøyt 2,5 ganger høyere i Oslo.

Utviklingen i tallet på forseelser siden 1956 har vært preget av mange endringer i lovgivning og politifølgning. Dette gjelder for eksempel reaksjoner på offentlig beruselse som opphørte å være straffbart i 1970. Drukkenskapsforseelse var i mange år den vanligste bakgrunn for iverksetting av straffetiltak mot forseelse. I 1961 gikk trafikkforseelsene forbi drukkenskapsforseelsene, og siden har de førstnevnte forseelsene stort sett økt i antall. De utgjør i dag (2000) 76 prosent av forseelsene som har medført en reaksjon. Andre typer forseelser, eksempelvis hjemmebrenning, har ikke hatt noen økning i reaksjoner i den samme perioden. Tallet på reaksjoner for denne typen forseelser lå i 1995 i underkant av 500, og det tilsvarer omtrent nivået fra slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet. Etter 1995 har stadig færre tilfeller av hjemmebrenning blitt sanksjonert, slik at antallet reaksjoner for denne forseelsen var 174 i 2000.

Fra 1955 til 2000 økte de sanksjonerte trafikkforseelsene i absolutte tall fra 11 000 til 157 000 og per 1 000 innbyggere 15 år og over fra 3 til 44. Tallet på personbiler økte imidlertid sterkt i denne perioden. Tar vi hensyn til dette, er for-

skjellen liten og går i motsatt retning mellom 92 trafikkforseelser per 1 000 personbiler i 1955 og 85 forseelser per 1 000 personbiler i 2000.

Promillekjøring

Antall straffereaksjoner gitt for promillekjøring økte frem til begynnelsen av 1970-tallet. Siden har tallet ligget på 6 000-7 000 reaksjoner årlig frem til 1993, mens antallet reaksjoner sank til drøyt 5 600 i 1995 og videre til under 4 000 i 2000. Variasjoner i tallene skyldes nok delvis at politiets innsats og aksjoner på veiene ikke er den samme fra år til år, men samtidig er det mulig at de siste års reduksjon i reaksjoner kan skyldes en reell tendens til mindre promillekjøring. Intensjonen med å redusere promillegrensen fra 0,5 til 0,2 fra årsskiftet 2000/2001 var også å skape en utvikling i samme retning. Et interessant spørsmål er om dette er en lovendring som vil påvirke dem som kjører bil med høy promille.

Veitrafikkloven ble endret i 1988. Dette betydde blant annet at minstestrafen for promillekjøring ble endret fra 21 dager fengsel til 14 dager, som for straffelovgivningen ellers. Loven gav også anvisning om et mer differensiert straffutmålingssystem. I de senere årene har det også vært en større fokusering på problemet med folk som kjører i rus forårsaket av medikamenter og illegale rusmidler. Ved Rettstoksikologisk institutt mottok man i 2000 drøyt 9 700 prøver fra bilførere der det var mistanke om påvirkning av alkohol og/eller andre rusmidler. Knappt 5 900 av prøvene gjaldt mistanke om alkohol, mens knapt 3 900 prøver ble tatt på grunn av mistanke om andre rusmidler. I årene før 2000 var det et noe lavere antall prøver for alkohol, og et noe høyere antall prøver der man så etter

andre rusmidler. Normalt ender rundt 85 prosent av alkoholprøvene med en bekreftet mistanke, mot rundt 70 prosent av de øvrige prøvene. I tillegg til alkohol, finner man hyppigst spor av cannabis, beroligende midler (valium, rohypnol osv.) og amfetamin (www.rettstoks.no).

Betinget dom med promilleprogram er et alternativ til ubetinget fengselsstraff ved overtredelser av veitrafikkloven §31, jevnfør §22, første ledd. Som hovedregel er ordningen bare aktuell for personer som dømmes for kjøring med over 1,5 promille eller ved gjentatt promillekjøring. Formålet med programmet er å motvirke fremtidig promillekjøring. Promilleprogrammet skal tilføre deltakerne kunnskaper om og synliggjøre konsekvenser av kjøring med promille. Programmet omfatter undervisning, tilsyn, kontroll og behandling. Promilleprogram administreres av Kriminalomsorg i frihet. Når det kan være aktuelt å dømme til promilleprogram, skal påtalemyndigheten alltid rekvirere en personundersøkelse fra friomsorgen, hvor friomsorgen foretar en egnethetsvurdering. Forutsetningen for deltakelse er at vedkommende har et erkjent alkoholproblem og er villig til å gjennomføre programmet.

Programmet er en prøveordning som først ble iverksatt for to år ved kgl.res. av 28. juni 1996. Ordningen har blitt forlenget ved to anledninger, sist ved kgl.res. av 23. juni 2000 til å gjelde ut 2001. Det er nå iverksatt promilleprogram i de ni fylkene Østfold, Rogaland, Nordland, Buskerud, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Aust-Agder og Vest-Agder. Prøveordningen ble evaluert i 1999 av Kriminalomsorgens utdannings-senter og erfaringene med ordningen er gode.

Hva koster kriminaliteten?

Kostnader ved kriminalitet er vanskelig, om ikke umulig, å beregne, og det er vanskelig å fastslå de faktiske virkninger av kriminaliteten. For det første vet vi ikke noe sikkert om omfanget av kriminaliteten. For det andre er det vanskelig å anslå verdien av det som er tapt. Menneskelige lidelser som kriminaliteten påfører offeret, offerets familie, gjerningsmannen og hans familie, og den redsel som er utbredt for å bli offer for kriminalitet, er vanskelig å måle. Kriminaliteten påvirker ofte tillitsforholdene mellom samfunnsborgerne. Ved en beregning av det som lar seg måle i penger, må det tas hensyn til:

- Utgifter knyttet til gjenoppretting av de skader kriminaliteten har medført.
- Utgifter forbundet med å begrense, forebygge og sanksjonere kriminalitet. Her kan man imidlertid diskutere om alle tiltak mot kriminalitet faktisk er berettigede og effektive.
- Tapt produksjon som påføres samfunnet på grunn av kriminalitet.

Utgifter til politi, påtalemyndighet, domstoler, Kriminalomsorg i frihet og fengselsvesen er kostnader som forholdsvis lett kan forbindes med kriminalitet, men tidvis kan det diskuteres om tiltakene er nødvendige eller egnede til å motarbeide kriminalitet. Eller omvendt: Hvis vi skulle gå til drastiske reduksjoner i bevilgningene til for eksempel politiet, ville det i kostnadskalkylen se ut som om kriminaliteten var mindre kostbar for samfunnet. Også andre utgiftsposter i det offentlige må knyttes til kriminalitet, både med hensyn til forebygging av kriminalitet og forskjellige etterfølgende tiltak: noe av utgiftene til brannvesen, til helse- og sosialvesen og utgifter til privat sektor til

bekjempelse av kriminalitet, til kjøp av kriminalitetsforebyggende tjenester og til gjenoppretting av skade. Materielle ødeleggelser som skyldes påsatte branner, stjålne biler og hærverk medfører store summer.

En forsiktig kalkyle av omfanget av svart arbeid, anslår dette til å ha et omfang tilsvarende 4-6 prosent av brutto nasjonalprodukt (St.meld. nr. 23, 1991-92). Man kan imidlertid ikke ta for gitt at alle disse inntektene er noe skattemyndighetene har gått glipp av: En del arbeid ville sannsynligvis ikke blitt utført som betalt arbeid hvis det skulle beskattes. Kriminalitet i forbindelse med konkurs og korrupsjon, hvitvasking av penger og internasjonale bedragerier forårsaker antakelig tap i milliardklassen årlig, men her er det vanskelig å fastslå omfanget mer presist.

6. Oppklarte forbrytelser

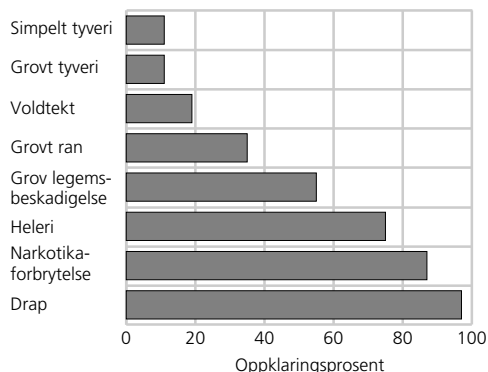
En forbrytelse regnes som oppklart når politiet har funnet minst én person å sikte, det vil si at politiet mener å ha bevis for at denne personen har begått forbrytelsen. I statistikken regnes en forbrytelse også som oppklart når påtalebegjæringen trekkes tilbake, det vil si at den som har anmeldt saken, trekker tilbake anmeldelsen. I 2000 oppklarte politiet 30 prosent av forbrytelsene som ble ferdig etterforsket det året. De andre sakene ble henlagt, enten fordi politiet ikke hadde noen mistenkte, eller fordi bevismaterialet ikke var godt nok. Mange saker blir henlagt nærmest umiddelbart, uten at det er brukt ressurser på å etterforske dem, fordi politiet har minimale spor å gå etter og lite informasjon, eller de må prioritere en mer alvorlig sak. Disse sakene regnes med blant de ferdig etterforskede, men ikke blant de oppklarte.

Oppklaringsprosenten har med lovbruddets karakter og politiets ressurser å gjøre

Det er store forskjeller i oppklaringsprosenten for ulike typer lovbrudd. Dette har sammenheng med hvor alvorlig lovbruddet er, hvor høy prioritet politiet gir ulike typer saker, og hvor mye initiativ politiet tar. Generelt gjelder at jo mer alvorlig et lovbrudd er, desto høyere er oppklaringsprosenten. For eksempel blir så godt som alle drapene oppklart. Drap har høy etter-

forskningsprioritet. Unntakene er noen alvorlige seksuallovbrudd som voldtekt og voldtektsforsøk, samt ran og grovt ran.

En annen faktor som bidrar til en høyere oppklaringsprosent, er at politiet i noen typer saker har opplysninger om mistenkte allerede ved anmeldelsen eller oppdagelsen av et lovbrudd. Dette gjelder de fleste narkotikaforbrytelser og helerier som politiet oftest oppdager selv. Her er oppklaringsprosenten høyere enn for gjennomsnittet. Situasjonen er noe av den samme for forskjellige typer økonomisk kriminalitet, men her vil politiet ofte få hjelp fra andre kontrollinstanser som for eksempel skattemyndighetene. Her ligger noe av forklaringen på den generelle økningen i oppklaringsprosenten som vi har sett i de siste årene: Det er lovbruddene som oppdages og anmeldes av politiet og andre kontrollinstanser som er noen av de lovbruddene som "øker mest" (se kapittel 5). Tyverier, som utgjør størsteparten av forbrytelsene, blir sjelden oppklart. I 2000 ble bare 11 prosent av tyveriene oppklart. Uforholdsmessig mye ressurser måtte tilføres politiet for å oppnå noen særlig økning i oppklaringsprosenten for tyveri. Det foreligger oftest lite informasjon og få spor i slike forbrytelsessaker.

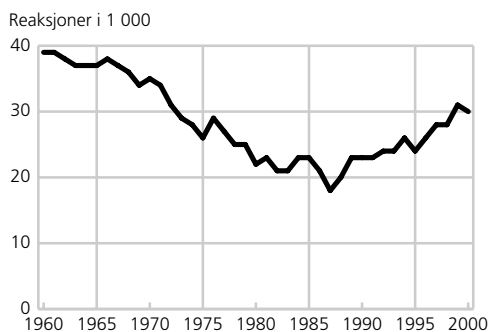
Figur 6.1. Oppklaringsprosent for forskjellige forbrytelser. 2000

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

En økende anmeldelsesfrekvens vil nærmest nødvendigvis medføre lavere oppklaringsprosent om ikke politiet samtidig blir tilført ressurser. Politiet har flere stillinger og mer penger til disposisjon i dag enn de hadde for eksempel 10 og 20 år tilbake. Men det er vanskelig å si om ressursøkningen har vært like stor som kriminalitetsøkningen. I et slikt regnestykke må man også ta hensyn til om lovbruddene er blitt lettere eller vanskeligere å etterforske.

Oppklaringsprosenten har med samfunnets struktur å gjøre

Kriminalitetsøkningen de siste tiårene er gjerne blitt forklart med endringer i samfunnsstrukturen. En gjennomgående synkende oppklaringsprosent for forbrytelser gjennom hele 1970- og 1980-tallet kan også forklares med dette. Samfunnet er blitt mer komplisert og uoversiktlig. Tilflyttingen til byene og fortettingen i visse områder fører til en større grad av flyktighet og fremmedhet menneskene imellom. Den sosiale kontrollen mellom mennesker fungerer ikke så sterkt. Det er blitt flere fristelser. Lovbrytere kan oppnå en høy grad av mobilitet ved bruk av for eksempel bil og mobiltelefon. Det finnes fle-

Figur 6.2. Oppklaringsprosenten for forbrytelser. 1960-2000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

re biler, flere hytter, hus, butikker og ting, og det er antakelig lettere å operere ubevoktet eller uten at folk bryr seg. Hus, hytter og biler står tomme store deler av dagen og året. Fritid og arbeid skjer oftest på atskilte områder. Dette fører til at etterforskningen vanskeligjøres og oppklaringsprosenten går ned.

I 1960-årene ble om lag 40 prosent av forbrytelsene oppklart, mens oppklaringsprosenten var helt nede i 18 i 1987. I de ti siste årene lå oppklaringsprosenten først mellom 23 og 26, for deretter å stige til rundt 30 i de to siste årene vi har statistikk for. Et bidrag til en høyere oppklaringsprosent de siste årene, er imidlertid en markert økning i etterforskede narkotikalovbrudd. Oppklaringsprosenten for tyveri har ikke forbedret seg, men har ligget mellom 11 og 15 i nesten alle de 15 siste årene. Antall oppklarte saker har økt hele perioden, fra 15 000 i 1960 til 63 000 i 1995, selv om oppklaringsprosenten var synkende hele tiden. Deretter har både oppklaringsprosent og antall etterforskede saker totalt økt, slik at politiet i 2000 oppklarte 92 000 av totalt 314 000 etterforskede forbrytelser. Fordi oppklaringsprosenten sank fra 1999 til 2000, ble det oppklart flest saker det førstnevnte året (95 000).

7. Fra mistanke til straff: politi, påtalemyndighet og domstol

Politiets oppgaver

Politiets hovedmål er:

- Redusert kriminalitet
- God og effektiv konfliktløsning og forebygging
- Sikre rettsikkerhet for individer og grupper
- En åpen og kvalitetsbevisst justisforvaltning.

Kriminaliteten skal bekjempes dels gjennom å iverksette forebyggende tiltak som kan hindre at kriminalitet begås og dels gjennom effektiv straffeforfølgning. Effektiv straffeforfølgning skal også hindre kriminalitet gjennom den individual- eller allmennpreventive virkning som tenkes oppnådd ved straffeforfølgning av lovbrøtere. En effektiv etterforskning av lovbrudd skal gi signaler til publikum som forsterker den forebyggende effekten.

Kriminalitetsforebygging er tiltak som på kort eller lengre sikt har som mål å redusere kriminaliteten, for eksempel ved å fjerne motivasjonen til å begå kriminalitet, eller begrense situasjoner som kan motivere til å begå lovbrudd. I arbeidet blir det lagt vekt på et synlig politi med tett kontakt med publikum, og kartlegging og analyse av det lokale kriminalitetsbildet. På grunnlag av disse analysene

utarbeides lokale planer for det forebyggende arbeidet. Av særlig viktighet for politiet er samordning av lokale kriminalitetsforebyggende tiltak, holdningsskapende arbeid og problemorientert innsats.

Overfor unge i risikosonen og unge førstegangskriminelle arbeides det særskilt med spesielle tiltak for å hindre at de unge begynner på en kriminell løpebane. I den sammenheng er rask og samordnet innsats en sentral faktor. Oppsøkende virksomhet ved skoler og i risikomiljøer, bekymringssamtaler og koordinert innsats med andre etater er viktig i det forebyggende arbeidet. For unge lovbrøtere er formålet en rask reaksjon med målrettede tiltak. Reaksjonene skal markere tydelige grenser, gi muligheter for ansvarliggjøring og gjenoppretting, og gi muligheter for rehabilitering. I forhold til allmennheten er tiltak som "natteravner" og "nabohjelpsområder" viktige ledd i det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Natteravnordningen går ut på at voksne, frivillige på nattetid er til stede i lokalmiljøene, der folk, særlig unge er samlet, for ved sin tilstedeværelse å virke dempende på ordensforstyrrelser. Nabohjelpsområder har som mål å bevisstgjøre lokalområder til å ta ansvar for trygghet og sikkerhet i boområder gjennom fokus på økt aktpågivenhet og sikring mot innbrudd og skadeverk. Det kriminalitetsforebyg-

gende råd er regjeringens rådgivende organ for å forebygge og begrense kriminalitet. Å formidle informasjon, koordinere tiltak og initiere aksjoner er viktige virkemidler i deres arbeid.

Politiets organisering og ressurser

Fra 1. januar 2001 består den sentrale politiledelsen i Norge av Justisdepartementet og Politidirektoratet. Justisdepartementet er øverste politiledelse og har etatsstyringen av Politidirektoratet, den høyere påtalemyndighet, generaladvokaten og Politiets overvåkingstjeneste. I påtalemessig sammenheng er politiet underlagt riksadvokaten og statsadvokatene.

Politidirektoratet er departementets utøvende organ for planlegging, iverksetting og koordinering av sentrale kriminalpolitiske tiltak innenfor politiets virksomhet. Politidirektoratet har videre ansvar for etatsstyringen av politi- og lensmannsetaten, og skal ivareta oppgaver innenfor internasjonalt politisamarbeid.

Politiet er til og med 2001 inndelt i 54 politidistrikter med en politimester som leder for hvert distrikt. Distriktene er igjen inndelt i funksjonelle og geografiske driftsenheter. Fra og med 1. januar 2002 skal antall politidistrikt reduseres til 27. Innenfor forskjellige fagfelt er det opprettet ulike regionale ordninger. Landets to hovedredningssentraler og sivilforsvarskretsene ledes av politimesteren i de aktuelle regioner/distrikter. Landsdelsordningen ble lagt ned fra 1. januar 2001.

I tillegg til de regionale og lokale enheter omfatter politi- og lensmannsetatene flere sentrale særorganer som: Kriminalpolitisenralen, Politiets overvåkingstjeneste (fra 1. januar 2002 Politiets sikker-

hetstjeneste), Utrykningspolitiet, Økokrim, Politiets datatjeneste, Politihøgskolen og Politiets materielltjeneste. Politiets overvåkingstjeneste er administrativt og faglig underlagt Politidirektoratet. Driftsutgiftene for politi- og lensmannsetaten inkludert politiets særorganer var for 2000 ca. 5,8 milliarder kroner.

Det var om lag 11 000 stillinger i politi- og lensmannsetaten i 2000, hvorav 2 000 av stillingene var administrative. I 1991 var det samlede antall stillinger i etaten rundt 8 000, slik at det har vært en betydelig styrking av personalressursene på 1990-tallet.

De særskilte etterforskningsorganene (SEFO) skal etterforske saker der ansatte i politi- og påtalemyndighet er mistenkt for å ha begått straffbare handlinger i tjenesten. Visse alvorlige forhold skal etterforskes av SEFO uavhengig av mistanke om straffbare forhold. Det er til sammen 11 slike etterforskningsorgan. I 2000 kom det inn 664 saker til behandling, noe som innebærer en relativt svak økning i forhold til 1995. Det er imidlertid en tendens til at tilfanget av store, ressurskrevende saker øker.

Politiet setter i gang etterforskning og forbereder saken for retten

Politiet skal sette i gang etterforskning umiddelbart når de oppdager eller har mistanke om straffbare forhold, eller når et lovbrudd blir anmeldt til politiet. Forbrytelser som ikke er underlagt offentlig påtale, skal imidlertid ikke etterforskes uten at det foreligger påtalebegjæring eller anmeldelse fra fornærmede. Dette gjelder for eksempel enkelte forbrytelser i familieforhold og forbrytelser mot den personlige frihet. Hovedregelen er imidlertid at forbrytelser er underlagt offentlig påtale, det vil si at de ikke krever

offerets anmeldelse. Det vanligste er derfor at politiet, dersom det får kjennskap til at en straffbar handling er begått, skal foreta etterforskning. Den tid som går med til etterforskning av et lovbrudd, varierer. Særlig når det gjelder de groveste forbrytelsene kreves det grundig og langvarig etterforskning. Mindre alvorlige lovbrudd blir ofte fort henlagt som følge av manglende etterforskningskapasitet.

Formålet med etterforskningen er å skaffe til veie de nødvendige opplysninger for å avgjøre spørsmål om tiltale og å forberede saken for behandling ved retten. Etterforskningen består blant annet i at politiet gjør undersøkelse på åstedet og foretar avhør av vitner og mulige mistenkte. Etterforskningen kan ende med at en eller flere mistenkte siktes, eller at saken blir henlagt uten siktelse, eller henlagt fordi bevisene mot mistenkte ikke anses som sterke nok til å anlegge sak. Politiet legger frem forslag til hvordan saken skal behandles videre i de tilfeller hvor politiet ikke selv har påtalekompetansen.

Overføring av saker til konfliktråd

Hvis lovbruddet ikke kvalifiserer til ubetinget fengselsstraff, kan påtalemyndigheten i politiet overføre straffesaken til meglingskonfliktråd. Politiet kan også overføre forholdet til konfliktrådet som "sivil sak" dersom vilkårene for øvrig er til stede, for eksempel i saker hvor straffeskyld ikke anses bevist, eller i saker med gjerningsperson under den kriminelle lavalder. Konfliktrådene kan dessuten behandle saker som henvises direkte fra partene eller fra andre i lokalsamfunnet. For at en sak kan tas opp i konfliktrådet må både fornærmede, gjerningspersonen og et eventuelt verge samtykke i meglingskonfliktrådsbehandling betyr at gjerningspersonen kan gjøre opp for seg

direkte overfor fornærmede ved hjelp av en nøytral megler. Møtet med offeret kan gi gjerningspersonen en klarere forståelse av hvilke konsekvenser lovbruddet har medført for offeret. En vellykket konfliktrådsmevlings med oppfylt avtale innebærer at saken anses avsluttet uten at gjerningspersonen får anmerkning på ordinær politiattest.

- Konfliktrådsordningen er regulert i lov om meglingskonfliktråd av 15. mars 1991 nr. 3. Det er etablert 39 konfliktråd som dekker alle landets kommuner.
- Ifølge statistikkrapporteringene for konfliktrådene for 2000 ble totalt 6 527 saker mottatt til behandling, hvorav 2 834 straffesaker ble overført fra påtalemyndigheten. Resten av saksmengden utgjorde sivile saker. Størsteparten av de sivile sakene (2 010) gjelder anmeldte lovbrudd med gjerningspersoner under 15 år og er oversendt fra politi- og lensmannsetaten.
- En av fire av saker er skadeverk, mens litt færre (22 prosent) er butikktveri/naskeri, 9 prosent er vold, 13 prosent er grovt eller simpelt tyveri, 6 prosent er mobbing/ærekrenkelses/trusler og 5 prosent tilhører andre saks-kategorier. Det ble inngått avtale i 91 prosent av alle sakene som ble meklet i 2000. Den gjennomsnittlige saksbehandlingstiden i konfliktrådet var 41 dager.

Påtalemyndigheten reiser tiltale eller sanksjonerer selv

Når etterforskningen av et lovbrudd er avsluttet og politiet har lagt frem forslag til videre behandling, er det påtalemyndighetens oppgave å avgjøre om det skal reises tiltale eller om saken skal avgjøres med forelegg (bot). I tilfelle tiltale blir saken oversendt retten. Straffesaken kan imidlertid avsluttes av påtalemyndig-

heten. Påtalemyndigheten er et hierarki med Kongen øverst, deretter Riksadvokaten, statsadvokatene og politiet. Det er statsadvokatene og politiet som treffer de fleste av påtalemyndighetens beslutninger.

Påtalemyndigheten kan avgjøre en straffesak selv med de sanksjonsmidler de rår over:

- påtaleunntatelse, overføring til konfliktrådsbehandling, forelegg og henleggelse
- eller den kan reise tiltale og overføre saken til behandling av domstolene.

Påtaleunntatelse er en formell advarsel og medfører ingen registrering i strafferegisteret. Påtaleunntatelsen kan gjøres betinget ved at siktede i en prøvetid aksepterer bestemte vilkår. Oftest er betingelsen at man ikke skal gjøre seg skyldig i noen ny straffbar handling. En slik betinget påtaleunntatelse som i tillegg gjelder en forbrytelse skal registreres i strafferegisteret. Alle påtaleunntatelsene kan tas inn i bøteregisteret. Hvis den siktede er under 18 år, kan saken overføres til meglings i konfliktråd.

I noen tilfeller henlegger påtalemyndigheten saken fordi bevisene mot den siktede ikke er gode nok. Saker kan, blant annet, også bli henlagt fordi gjerningspersonen var sinnssyk i gjerningsøyeblikket eller når saken er foreldet. Over 4 800 lovbrudd ble i 2000 henlagt fordi siktede var under kriminell lavalder, 15 år, på gjerningstidspunktet.

Påtalemyndigheten kan gi forelegg i stedet for å reise tiltale når den finner at en sak bør avgjøres med bot. Forelegg brukes i mindre alvorlige saker. Hvis den siktede vedtar forelegget, blir det ingen

rettssak. Vanlige tjenestemenn i politiet og tollvesenet har dessuten myndighet til å utstede forenklede forelegg for mindre alvorlige forseelser mot henholdsvis veitrafikkloven og tolloven. Dette brukes ofte i mindre trafikkforseelser, eller når noen blir tatt for smugling av mindre mengder alkohol.

Ordningen med overføring til barnevernet for siktede under 18 år er opphevet. Påtalemyndigheten etterforsker og påtaler lovbruddet på ordinær måte, men informerer barnevernstjenesten ved lovbrudd som ikke er av bagatellmessig art. Det er da opp til barnevernstjenesten hvilke tiltak de vil iverksette.

Domstolene frifinner eller idømmer straff

Når påtalemyndigheten beslutter å reise tiltale mot en person, skal saken tas opp for domstolen. Domstolens sanksjonsmidler er flere enn påtalemyndighetens og regnes som mer alvorlige. Domstolene avsier dom på:

- bot
- fengselsstraff
- sikring
- samfunnstjeneste
- frifinnelse
- hefte og rettighetstap, men dette er sanksjonsmidler som i praksis ikke er i bruk.

Domstolen har adgang til å kombinere forskjellige straffer, for eksempel bot sammen med fengselsstraff. Opprinnelig kunne ikke flere hovedstraffer gis samtidig, men fra 1985 ble adgangen til å gi kombinert straff utvidet.

Bot er en form for pengestraff. Beløpet som betales inn, tilfaller statskassen. Man

kan dømmes til å betale bot av domstol, men man kan også som vist, gis bot av påtalemyndigheten (forelegg) og av politiet og tollvesenet (forenklet forelegg). Ved fastsettelse av størrelsen på boten skal det blant annet tas hensyn til det straffbare forhold og til den dømtes økonomiske situasjon. Når domstolen avgjør en sak med bot, skal den samtidig fastsette en fengselsstraff fra en dag til tre måneder som skal fullbyrdes dersom boten ikke betales. Dette kalles subsidiær fengselsstraff. I 2000 ble knapt 850 personer innsatt i fengsel for soning av subsidiær fengselsstraff, noe som er en nedgang fra om lag 1 050 personer i 1995.

Fengselsstraff er en form for frihetsberøvelse. Fengsel kan idømmes fra 14 dager til 15 år. Frem til 1985 var det fra 21 dager til 15 år. For promillekjøring var det 21 dager helt frem til 1988. For enkelte lovbrudd, som drap, grov narkotikaforbrytelse, voldtekt og ran med døden til følge, der loven gir uttrykkelig anvisning om det, kan det gis 21 år. Frem til 1981 hadde vi det vi tidligere kalte fengsel på livstid. Adgang til å dømme på livstid finnes nå bare for enkelte svært alvorlige militære forbrytelser. En person som er dømt til ubetinget fengsel blir innsatt i fengsel for å sone dommen. En fange sitter imidlertid svært sjelden straffetiden ut. Løslatelse på prøve skal normalt skje når to tredeler av straffetiden er sonet. Prøveløslatelse gis dog ikke før to måneder er sonet. Løslatelsen er betinget av at det ikke begås ny kriminalitet innenfor en bestemt prøvetid. I enkelte tilfeller; når det foreligger tungtveiende grunner for det, kan prøveløslatelse skje allerede etter halv straffetid. Adgangen til prøveløslatelse har to formål. For det ene håpet om at prøveløslatelsen kan være en spore til flid og god oppførsel i fengslet. For det

andre håpet om at risikoen for å måtte sone reststraff, skal bidra til at den prøveløslatte holder seg lovlydig utenfor fengslet.

En fengselsstraff og også en bøtestraff kan gjøres betinget. Betinget fengsel innebærer at den dømte slipper å sone i fengsel hvis betingelsene som domstolen fastsetter overholdes. Vanligvis er kravet at man ikke begår nye forbrytelser i en viss periode, eventuelt kombinert med en form for erstatning til offeret. Dersom domfelte begår nye straffbare handlinger i prøvetiden, kan retten avsi fellesdom, eller la den gamle dommen bli stående. Ved andre brudd på vilkårene bestemmer forhørsretten, etter begjæring av påtalemyndigheten ved en helhetsvurdering, om den betingede straffen må sones. Andre betingelser som kan stilles, er tilsyn av Kriminalomsorg i frihet, avholdsplikt, arbeid, utdanning, eller plikt til å oppholde seg på et bestemt sted. Betinget fengsel gis ofte sammen med bot - i 2000 i tre av fire av tilfellene.

Samfunnstjeneste ble ved lov av 15. mars 1991 innført som hovedstraff på linje med fengselsstraff og bot. Samfunnstjeneste innebærer at domfelte skal utføre et bestemt antall timer samfunnsnyttig arbeid. Arbeidet skal utøves i den dømtes fritid. Fra 1984 og frem til lovendringen i 1991 inngikk samfunnstjeneste i en prøveordning som gikk ut på at en person som hadde begått forbrytelse som kvalifiserte til ubetinget fengselstraff, kunne få denne omgjort til betinget fengsel under forutsetning av at samfunnstjeneste ble utført. De positive erfaringene fra prøveperioden medførte at samfunnstjeneste ble lovfestet som hovedstraff på linje med fengsel og bot. I nye retningslinjer er det gitt adgang til også å gi tilbakefallsforbrytere en slik reaksjon. Straffen skal ikke

kunne utgjøre mer enn 360 timer arbeid. Rundt midten av 1990-tallet ble det årlig avsagt ca. 1 000 dommer på samfunns-tjeneste. I 2000 var antallet slike dommer redusert til knapt 650. Med straffegjen-nomføringsloven innføres et nytt begrep: Samfunnsstraff. Denne straffen tar opp i seg betinget dom med tilsynsprogram og samfunnstjeneste. Domstolen avgjør omfanget av straffen i form av timetall og gjennomføringstid. Den kan også sette vilkår til for eksempel bosted, oppholds-sted, opplæring, behandling eller forby kontakt med bestemte personer. Kriminal-omsorgen fastsetter innholdet i sam-funnsstraffen, basert på elementer som man anser relevante i forhold til den enkeltes kriminalitet.

Sikring innebærer som oftest plassering i sikringsanstalt eller psykiatrisk sykehus, men kan også bety tilsyn i frihet, forbud mot å oppholde seg på bestemte steder eller plassering i privat forpleining. Sikring blir idømt når en straffbar handling er begått i sinnssykdom, eller av en person med mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner, og når det i tillegg er fare for gjentakelse. Sikring kan også idømmes når en person flere ganger er funnet skyldig i en alvorlig forbrytelse. Sikring gis alene eller sammen med fengsel, men gis oftest sammen med en ubetinget fengselsstraff. Sikring er ikke ment som straff, men som behandling. Den varer så lenge det anses nødvendig, men ikke utover et maksimum fastsatt av domstolen. Løslatelse skal skje etter en vurdering av resultatet av behandlingen. I praksis fortøner denne tidsubestemthe-ten seg som en tilleggsbelastning for den dømte. Gjennomføring av sikringen skaper et rettssikkerhetsproblem fordi den sikredes skjebne er avhengig av behand-lerens skjønn.

Ved lov av 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettsli-ge utilregnelighetsregler og særreaksjoner), vedtok Stortinget å oppheve sikringsinstituttet til fordel for ulike særreaksjoner. Fra og med 2002 erstattes sikring av forvaringsordningen som er hjemlet i lov om særreaksjoner. Reaksjo-nene er forskjellige etter som lovbryteren etter straffeloven er tilregnelig eller ikke. Personene som er tilregnelige skal som hovedregel straffes etter de alminnelige reglene i straffeloven. Men når domstole-ne finner at en tidsbestemt straff ikke vil være tilstrekkelig til å verne samfunnet mot forbryteren, kan det idømmes for-varing. Det vil være tilfellet når man står overfor særlig farlige forbrytere. Forvarin-gen er tidsbestemt, men med mulighet for forlengelse. Hensikten med forvaring er dels å verne samfunnet og dels å arbeide for å kvalifisere den forvarings-dømte til å leve utenfor anstalt etter at dommen er sonet.

Utilregnelige personer straffes ikke. Utilregnelig vil en person være når han i gjerningsøyeblikket var bevisstløs, psyko-tisk eller i høy grad psykisk utviklings-hemmet. De sinnslidende utilregnelige, det vil her si de psykotiske eller bevisstlø-se, kan overføres til tvungent psykisk helsevern ved dom når dette anses nød-vendig. Det er foreløpig ikke gitt regler om særreaksjoner for de høygradige psykisk utviklingshemmede.

I 2000 ble 18 personer idømt sikring, i tillegg fikk 19 personer sikring i kombi-nasjon med en ubetinget fengselsstraff. Antallet sikringsdømte har variert en del år for år. I 1999 ble for eksempel 35 personer idømt sikring, mens 19 fikk denne dommen i kombinasjon med ubetinget fengsel.

8. Straff – et tilsiktet onde

Straff er ment som et onde staten påfører lovovertrederen. Den som straffes skal føle det som et onde. Staten gir på denne måten uttrykk for hva den ser på som uønskede handlinger. Straffen er ment å være et redskap til å holde folk lovlydige og beskytte samfunnet.

Straff i lovens forstand

Uttrykket "straff" blir brukt ofte. I lovens forstand har det en snever betydning. Som "alminnelig straff" regner loven fengsel, bøter, rettighetstap og samfunns-tjeneste. Annet er ikke straff i lovens forstand. Varetektsfengsling og sikring er ikke straff. Heller ikke erstatning, straffeskatt for uriktig selvangivelse og gebyr for feil bilparkering regnes som straff. De er ment å sikre at fornærmede får dekket sitt tap eller som oppreisende eller oppdragende tiltak. Varetektsfengsling skal brukes som ledd i etterforskning. Likefullt oppleves slike "inngrep" oftest som straff. Varetektsoppholdet kan strekke seg over lengre tid og ha store konsekvenser for den fengslede.

Individualprevensjon og allmennprevensjon

Straffens individualpreventive og allmennpreventive virkninger skal etter lovgivers intensjon gjøre det mulig å holde folk lovlydige og samtidig beskytte samfunnet. Med individualprevensjon

tenkes det på den virkning straffen har på den enkelte, ved at den virker uskadeliggjørende og behandlende. En person blir uskadeliggjort ved innsettelse i fengsel. Lovgiverne har også tenkt at straffen skal ha forbedrende virkning på den straffede. Ved å foreskrive en behandlingsmåte som gir positivt resultat, skal en person bli lovlydig. Med allmennprevensjon tenkes det på den virkning straffetruuselen har overfor allmennheten. Borgernes visshet om at de kan bli straffet og det at personer faktisk blir straffet, skal avholde dem fra å begå straffbare handlinger. Tanken er at straffen har avskrekkende virkning og skaper moralske hemninger mot forbudte handlinger.

Det er vanskelig å måle de individualpreventive og allmennpreventive virkninger av straffen. De individualpreventive virkninger kan til en viss grad måles gjennom tilbakefall. Ved å se på hvilken straff som var brukt, kan også effekten av de forskjellige straffeformer måles. Dette vil imidlertid ikke gi noe entydig svar. Det behøver ikke være straffen i seg selv som har medført tilbakefall eller lovlydig atferd, men andre omstendigheter. Uansett hvilke perspektiver som anlegges, gir tilbakefallsstatistikken et dystert bilde av straffens individualpreventive virkninger. Over 40 prosent av dem som siktes et år, pådrar seg en ny siktelse i løpet av de

neste fem årene, og nær 60 prosent av dem som straffes har også vært straffet tidligere.

De allmennpreventive virkninger er enda vanskeligere å måle. Samfunnet har til alle tider på en eller annen måte straffet lovovertredere, og det har eksistert lover med trussel om straff. Vi vet derfor ikke hvilke forbrytelser som hadde vært begått, hvis det ikke fantes noen straffetruksel, og vi vet lite om hvordan en endring av straffebestemmelsene påvirker borgerens lovlydighet. En svakhet med allmennprevensjonen slik den er tenkt, er at den forutsetter at borgerne kjenner straffetrukselen og er innforstått med straffetrisikoen. Den forutsetter at borgeren nærmest står overfor et valg før lovbruddet begås. Denne forståelsen er neppe til stede hos alle, og enkelte handlinger er nærmest per definisjon ikke rasjonelle. Mange voldsforbrytelser skjer for eksempel i sterk affekt hvor rasjonelle kalkuleringer er utelukket hos gjerningspersonen.

Straffbarhetsbetingelser

Loven stiller bestemte betingelser for at en handling kan anses for straffbar. Først og fremst gjelder at det må finnes et straffebud som rammer den bestemte handlingen. Grunnloven sier at ingen skal dømmes uten hjemmel i lov og ingen skal kunne straffes uten dom. Det skal videre ikke foreligge omstendigheter ved handlingen som gjør den forsvarlig eller lovlig. Nødverge; at en ellers straffbar handling foretas for eksempel i forsvar eller for å avverge en lovstridig handling, og nødrett; at en ellers straffbar handling foretas eksempelvis for å redde person eller gods, regnes blant straffrihetsgrunnene. Loven stiller også krav om at det skal foreligge subjektiv skyld hos gjerningspersonen. Kravet er oftest at det skal

være handlet med forsett. Handlingen må ha vært tilsiktet, eller gjerningsmannen må ha regnet det uønskede utfallet som sikkert eller mest sannsynlig, eller dersom følgen av handlingen var tilsiktet. Det kan imidlertid være bestemt at også den uaktsomme handlingen skal være straffbar, når gjerningsperson har tilsidesatt den hensynsfullhet og oppmerksomhet som kreves. Handlingen må være foretatt av en tilregnelig person, det vil si personen må ikke ha vært bevisstløs eller sinnssyk i gjerningsøyeblikket. Bevisstløshet forårsaket av selvforskyldt rus utelukker imidlertid ikke straffeskyld. Personer under kriminell lavalder, 15 år, er fritatt for straff.

Straffopphørsgrunner

Selv om slike betingelser er oppfylt kan straff senere bortfalle som følge av straffopphørsgrunner; som benådning, foreldelse og tiltaltes død. Ifølge Grunnloven kan forbrytere benådes etter at dom er falt. Dette innebærer enten at straffen blir fullstendig ettergitt og vedkommende helt slipper straff, eller at fengselsstraffen blir avkortet eller gjort delvis betinget. Sykdom, særlige familieproblemer eller nye omstendigheter som er kommet til etter at dom er falt, kan gi grunnlag for benådning. I 2000 kom det inn 406 søknader om benådning og klager på avslag om benådning. Tallet omfatter både frihetsstraff og bøter. 47 av søknadene ble innvilget.

Foreldelse av en sak medfører at straff faller bort fordi det er gått for lang tid siden lovbruddet ble begått. Foreldelsesfristen varierer fra to til 25 år fra den dagen det straffbare forholdet opphører og avhenger av lovbruddets strafferamme. Jo strengere straff et lovbrudd kan medføre, desto lengre er foreldelsesfristen.

9. Hva slags straff gis, og hva vet vi om siktede og straffede?

I 2000 ble det gitt 206 000 straffereaksjoner for forbrytelser og forseelser, tilsvarende 60 reaksjoner per 1 000 innbyggere i straffansvarlig alder.

Det var:

- 188 000 forelegg
- 9 200 ubetingede fengselsdommer
- 7 000 betingede fengselsdommer
- 1 600 bøter ved dom
- 650 dommer på samfunnstjeneste.

I rundt halvparten av de til sammen 18 400 dommene ble det gitt kombinert straff. Det vil si fengselsstraff der en del av straffen er gjort betinget, samt bot kombinert med betinget, og i stadig større utstrekning også ubetinget fengselsstraff.

Nesten 5 400 saker ble avsluttet ved konfliktrådsbehandling i 2000, ifølge statistikk fra Justisdepartementet. De aller fleste sakene involverte ungdom som gjerningspersoner.

I årene 1996 til 1998 ble totalt noe over 77 000 personer bosatt i Norge siktet for forbrytelser. Av disse ble 3 035 frifunnet av domstolene, det vil si en frifinnelsesprosent på 4,2 (Stene 2000).

En person kan straffes flere ganger det samme året

En person kan ilegges flere straffereaksjoner i løpet av et år. I 2000 var det vel 183 000 personer som pådro seg de drøyt 206 000 reaksjonene. Vi vet ikke nøyaktig hvor mange lovbrudd som straffes, men det er ofte flere lovbrudd som ligger til grunn for en straffereaksjon.

De som straffes for forbrytelser, skiller seg ut fra gjennomsnittsbefolkningen på flere måter:

- De er oftest menn: 85 prosent av de straffede i 2000 var menn.
- Ungdom mellom 15 og 25 år er overrepresenterte. Over 44 prosent av de straffede i 2000 var under 25 år, mens ungdom i alderen 15-24 år kun utgjør 15 prosent av befolkningen i straffbar alder.
- De bor i byer: I Oslo ble det i 2000 gitt 8,5 reaksjoner per 1 000 innbyggere i forbrytelsessaker, mot 3,2 per 1 000 i Nord-Trøndelag.
- De har vært straffet tidligere: 59 prosent av de straffede i 2000 hadde vært straffet tidligere.
- De har gjennomgående lavere utdanning (Otnes 1987). En undersøkelse blant et utvalg norske fanger i 1991

viste at 17 prosent ikke hadde fullført grunnskolen (Fridhov 1991).

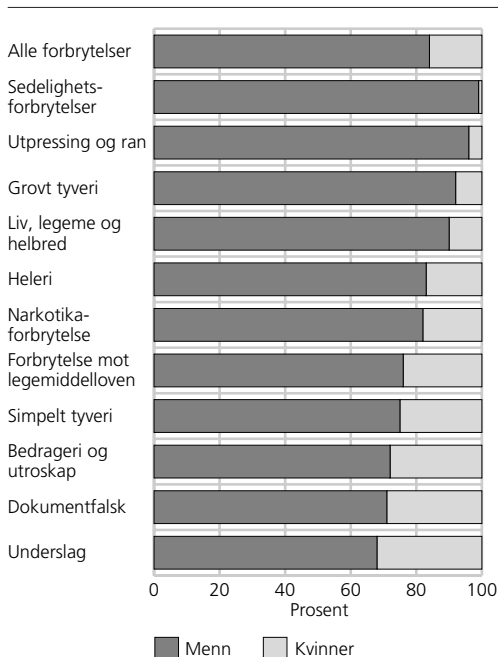
Vi vet noe mindre om hvem det er som begår forseelser og hvem som straffes for det. Men antakelig skiller de seg mindre fra gjennomsnittsbefolkningen enn hva som er tilfellet for de straffede for forbrytelser. Å begå en forseelse regnes stort sett ikke som så alvorlig. Det regnes ikke som så forkastelig å kjøre for fort, smugle sprit og overtre arbeidsmiljøloven som å begå et innbrudd i en bolig eller en voldsforbrytelse. Menn er imidlertid klart overrepresentert også her, selv om kvinneandelen blant de siktede for forseelser er litt høyere enn for forbrytelsenes del. Videre er siktede for forseelser gjennomgående eldre enn siktede for forbrytelser, særlig gjelder dette siktede for promillekjøring og andre forseelser mot vetrafikkloven. Langt de fleste som blir tatt for smugling og hjemmebrening befinner seg også i aldersklassene over 25 år.

Kvinner som straffes

Kvinnenes registrerte kriminalitet utgjør bare en brøkdel av mennenes, men deres andel av de registrerte lovbrøtterne er økende. I 2000 var 15 prosent av de straffede for forbrytelser kvinner. I årene fra 1965 til 2000 har kvinneandelen ligget mellom 6 og 15 prosent. Den var relativt høy i begynnelsen av perioden, frem til 1972. Da ble straffebestemmelsene knyttet til naskeri omgjort, slik at naskeri ikke lenger ble betraktet som forbrytelse, men som forseelse. Kvinneandelen gikk med en gang ned. Fra 1980 har kvinneandelen vært nokså jevnt økende, frem til dagens andel på 15 prosent.

Kvinnenes kriminalitet er gjennomgående mindre alvorlig enn mennenes. Kvinneandelen blant straffede varierer svært fra

Figur 9.1. Kvinners og menns andel av siktede for forskjellige forbrytelser. 2000. Prosent

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

forbrytelse til forbrytelse. Underslag, bedrageri, dokumentfalsk, falsk forklaring og anklage og mindre alvorlig narkotikakriminalitet fremstår som typisk kvinnekriminalitet. Kvinneandelen er imidlertid også her under firedelen.

- For seksualforbrytelser er kvinneandelen nærmest null, og også for voldsforbrytelser er den gjennomgående lav.
- Kvinner blir sjeldnere registrert som lovbrøttere enn menn. Bare 16 prosent av de siktede i 2000 og 15 prosent av de straffede samme år var kvinner.
- Kvinner begår andre forbrytelser enn menn. Dokumentfalsk, falsk forklaring og anklage, narkotikalovbrudd, bedrageri og underslag er typisk kvinnekriminalitet.

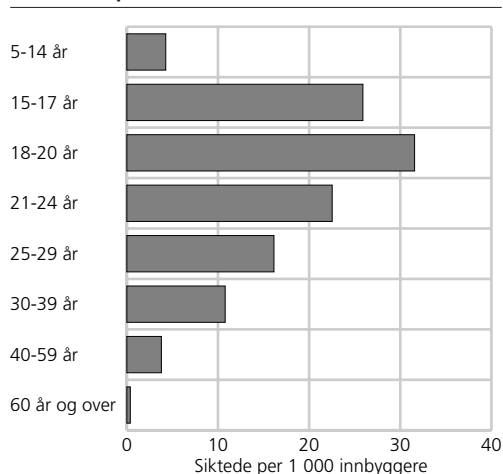
- Tyverier er likevel en viktig type lovbrudd også blant kvinner.
- Menn siktes oftest for grovt tyveri og kvinner oftest for simpelt tyveri.
- Kvinner har sjeldnere vært straffet tidligere.
- En høyere andel av mennene enn av kvinnene begår forbrytelser på nytt.

Unge som straffes

Dagens 15-16-åringene blir litt sjeldnere tatt for lovbrudd enn deres jevnaldrende ble for ti år siden. Ungdomskriminaliteten i sin helhet har vært temmelig konstant på hele 1990-tallet. Det siste tiåret er det blitt stadig flere siktede blant eldre ungdom og voksne, mens antallet siktede har gått litt ned for dem som er under 21 år. I 1990 var litt over fire av ti siktede under 21 år, i 2000 var andelen sunket til rundt tre av ti. Men vi må huske at det er langt færre som er under enn over 21 år. Vi skal også merke oss at vi på slutten av 1990-tallet hadde en klar økning i antall siktede i aldersgruppen 5-14 år, en gruppe der det særlig er 13- og 14-åringene som siktes. Regner vi antallet siktede per 1 000 innbyggere i de forskjellige aldersgruppene, er det ingen aldersgruppe som har flere registrerte lovbrøyttere enn 18- og 19-åringene. Slik var det ikke for noen tiår siden. Gradvis har vi funnet de høyeste lovbruddsratene lenger og lenger opp i tenåringsgruppen. Da dagens tenåringsforeldre selv var tenåringer, det vil si rundt begynnelsen av 1970-tallet, var det 15-16-åringene som var "verst".

De fleste av oss tenker vel på en gutt når vi ser for oss en typisk ungdommelig lovbrøytter, og det bildet kan vi trygt ha fortsatt. Noen flere jenter blir siktet for forbrytelser, men fremdeles (2000) er nær seks av sju siktede for forbrytelser

Figur 9.2. Siktede for forbrytelser per 1 000 innbyggere i forskjellige aldersgrupper. 2000

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

under 21 år en gutt. De fleste blant de unge begår og blir siktet for vinningslovbrudd, det vil som regel si tyverier. Innslaget av volds- og narkotikalovbrudd er større blant dem i 20- og 30-årene. I det siste tiåret har politiet bare oppklart mellom 10 og 12 prosent av alle tyveriene på landsbasis. Dermed forblir mange lovbrudd uopklart, og mange lovbrøyttere ukjent for politiet og dermed også kriminalstatistikken. Ungdom begår ofte kriminalitet sammen med andre, i gjenger eller sammen med noen få, mens de voksne stort sett opptrer alene.

Nils Christie har lenge påpekt at begrepet "ungdom" ikke nødvendigvis (bare) er noe som kjennetegner en bestemt aldersgruppe (se for eksempel Christie 1975 og 1982). I dag er mange unge og uetablerte til de er langt oppe i 30-årene, mens barnas bestemødre og bestefedre ofte fikk foreldreansvar da de var i begynnelsen av 20-årene. Som Christie påpeker: Ungdomsfasen er kjennetegnet av en utenforlivsværelse der man ikke har tilgang til den

viktige samfunnsarenaen som yrkeslivet er, og det er der noe av årsaken til de mange lovbruddene ligger. Når vi ser at det er vanskelig å definere slutten på ungdomstiden, ser vi også problemene med å avgjøre hva som er ungdomskriminalitet.

Hvis vi nytter en bred definisjon av ungdom, og setter den opp mot frekvensen av siktede i forskjellige aldersgrupper, vil vi finne relativt høye andeler siktede i alle aldre mellom 13 og 34 år. I befolkningen som helhet ble 8,1 personer per 1 000 innbyggere siktet for forbrytelser i 2000, mens for alle årsklassene fra 13 til og med 34 år ble ti eller flere personer per 1 000 innbyggere siktet i dette året. Men det er bare i aldersgruppen fra og med 14 til og med 24 år at frekvensen er så høy som 20 eller flere siktede per 1 000 innbyggere. Interessant er det at relativt flere 22-åringer enn både 14- og 15-åringer ble siktet for forbrytelser i 2000.

I dagens kriminalitetsbilde, og i fengslene, tar menn i 20-årene og i begynnelsen av 30-årene stadig mer plass. Gjør de det fordi de fremdeles er å regne for ungdom i en utenfortilværelse? Eller er det slik at deres ungdommelige opprør har drevet dem inn i en langvarig avviklerrolle preget av vinning, vold og rus? Kan kriminalitet ha blitt en "karrierevei" for flere?

Tilbakefallsstatistikken viser for eksempel at over halvparten av 15-20-åringene som ble siktet for lovbrudd i 1995 ble registrert med nye lovbrudd innen 2000. Og motsatt: Svært mange av dem som blir siktet for lovbrudd har forbrutt seg før. Fremdeles er det slik at de fleste "vokser av seg" ungdomskriminaliteten, men kanskje noen flere fortsetter i flere år med høy lovbruddsaktivitet? Lovbrudd blir en del av en livsstil.

Vold utgjør en beskjeden del av kriminalitetsbildet for ungdom, men ikke fullt så beskjeden som før. På slutten av 1980-tallet ble drøyt en av 1 000 15-17-åringer siktet for voldsforbrytelser, på slutten av 1990-tallet var raten steget til 3-4 av 1 000. Særlig bekymringsfullt er det at vi registrerer en nokså høy andel voldsutøvere blant gutter med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn (Hustad 2000), en gruppe med betydelige problemer på utdannings- og arbeidsmarkedet.

Relativt få ungdommer siktes for ran, men i løpet av 1990-tallet har et økende antall unge blitt registrert som både ofre og gjerningspersoner.

Ungdom blir også i stigende grad registrert for forskjellige former for narkotikalovbrudd. Noe av denne økningen må nok tilskrives et mer effektivt politi. Men undersøkelser der man spør ungdom om de har brukt narkotika, viser også at andelen steg klart fra 1994-1998 etter mange år med stabile andeler. Deretter ser det ut til at andelen 15-20-åringer i Norge som noen gang har prøvd cannabis har stabilisert seg rundt 18 prosent (Skretting 2001). Andelen i Oslo er betydelig høyere. Bruken av stoffer som amfetamin, kokain og ecstasy har også økt i den samme perioden, men her er tallene fremdeles relativt små og mer usikre.

En liten gruppe av ungdommene er ansvarlig for mye av den registrerte kriminaliteten, og sannsynligvis også for mye av den ikke-registrerte (Balvig 1981). Men de fleste unge, så vel som eldre, har bare enkelterfaringer med lovbrudd. De registrerte flergangskriminelle er på alle måter en mer belastet gruppe. De kommer oftere fra lavere sosiale lag og fra konfliktfylte familier og skilsmissehem.

De er oftere skoletapere, i det minste ser man det i undersøkelser av innsatte (Fridhov 1991).

Straffedes sosiale bakgrunn

En undersøkelse fra 1981 viste at en persons grad av deltakelse i skole og arbeidsliv har betydning for kriminalitetsnivå (Otnes 1987). I aldersgruppen 16-19 år var det først og fremst tilknytning til skolen som var viktig. For menn over 20 år er fullført utdanning og yrkesaktivitet viktigst.

- I 1981 var kriminaliteten i aldersgruppen 16-19 år tre ganger høyere blant gutter som hadde sluttet skolen, enn blant dem som fortsatt var skoleelever.
- I aldersgruppen 20-44 år var kriminaliteten mellom fire og fem ganger høyere blant menn med utdanning på ungdomsskolenivå enn blant menn med utdanning på gymnasnivå.
- I aldersgruppen 30-39 år var kriminaliteten ti ganger høyere for ikke-yrkesaktive enn for yrkesaktive menn.

De som verken har arbeid eller er under utdanning, var verst stilt. Blant menn i alderen 16-29 år som var i denne situasjonen, ble nesten 6 prosent straffet for forbrytelser i 1981. Tilsvarende tall for alle menn var mindre enn 6 promille.

Sammenhengen mellom skolegang, fullført utdanning, yrkesaktivitet og kriminalitet er omtrent den samme for kvinner som for menn.

Disse opplysningene stammer fra en analyse av data for 1981. Man kan tenke seg at en økt sanksjonering av økonomisk kriminalitet kan gi endringer i bildet. Like fullt er det grunn til å anta at hovedinntrykket står ved lag, i det minste viser

ferskere undersøkelser blant innsatte det klassiske "taperbildet" (Fridhov 1991).

Innvandrere og kriminalitet

Dette temaet har vært i fokus i media, opinionen og blant politikere gjennom store deler av 1990-tallet. Statistisk sentralbyrå har gjennomført flere analyser for å belyse temaet. I kapittel 3 presenterte vi noen sentrale funn om innvandreres rolle som ofre for lovbrudd, her skal vi se på innvandrere som lovbrutere. Med innvandrere tenker vi på innvandrere av første generasjon uten norsk bakgrunn og norskfødte med to utenlandskfødte foreldre, de såkalte annengenerasjonsinnvandrerne. I debatten har særlig situasjonen for ikke-vestlige innvandrere vært i fokus, det vil si personer med bakgrunn i Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika og Tyrkia, samt til en viss grad innvandrere med bakgrunn fra Øst-Europa.

Saker der man antar at ikke-vestlige innvandrere står for lovbrudd har en noe annen gang gjennom strafferettsystemet enn andre saker. For det første finner vi at ikke-vestlige innvandrere er overrepresenterte blant de pågrepne for forbrytelser (Haslund 2000). Dernest er det slik at saker der ikke-vestlige innvandrere er siktet for lovbrudd oftere blir henlagt enn andre lovbrudd. Til sist finner vi at domstolene noe oftere frifinner ikke-vestlige innvandrere enn andre siktede (Stene 2000). Disse skjevfordelingene gjør at vi i den videre analysen har tatt utgangspunkt i kategorien gjerningspersoner, det vil grovt sett si alle siktede minus de frikjente.

Vår analyse (Hustad 2000) tok utgangspunkt i alle gjerningspersoner som hadde blitt dømt for lovbrudd i 1998. I hele befolkningen var det 17 gjerningspersoner per 1 000 innbyggere i dette året.

Blant vestlige innvandrere (Vest-Europa, Nord-Amerika og Norden) var andelen gjerningspersoner noe lavere, mens både ikke-vestlige innvandrere og innvandrere fra østeuropeiske land hadde klart høyere frekvenser, henholdsvis 35 og 26 gjerningspersoner per 1 000 innbyggere.

Av dette kan man ikke umiddelbart slutte at disse to siste innvandrergруппene er "mer kriminelle" enn nordmenn for øvrig. Et sentralt poeng er at særlig gruppen av ikke-vestlige innvandrere er annerledes sammensatt enn den øvrige befolkningen. Flere ikke-vestlige innvandrere er unge menn som er bosatt i byer, og dette er en befolkningsgruppe som i særlig høy grad registreres for kriminalitet, innvandringsbakgrunn eller ikke. I vår videre analyse (Hustad 2000) søkte vi derfor å "korrigere" for disse problemene ved å sammenligne andelen gjerningsmenn blant unge, mannlige ikke-vestlige innvandrere i Oslo med andelen gjerningsmenn blant unge menn i den øvrige befolkningen i Oslo. Hovedresultatene er som følger:

- Selv etter denne "korrigeringen" for alder, kjønn og bosted, får vi en klart høyere frekvens av gjerningsmenn blant ikke-vestlige innvandrere (58 per 1 000 innbyggere) i forhold til den øvrige mannlige, norske befolkningen (31 siktede per 1 000).
- Ikke-vestlige innvandrere er særlig overrepresentert ved voldsforbrytelser og forseelser mot tolloven, men også ved en del typer vinningslovbrudd.

Denne analysen har imidlertid ikke tatt hensyn til utdanningsnivået, inntektsnivået og andelen sysselsatte og ledige blant innvandrere. Personer som kommer dårlig ut på disse levekårsvariablene har generelt større tilbøyelighet til å bli registrert som lovbrøtere, og fra en leve-

kårsundersøkelse blant ikke-vestlige innvandrere (Blom 1998) vet vi at denne gruppen innvandrere generelt har lavere utdanning, lavere inntekter og flere ledige enn nordmenn for øvrig.

10. Straffens strenghet

Hvilken type straff som skal ilegges, vurderes i hvert enkelt tilfelle. Lovbruddets art tillegges selvfølgelig størst vekt, men en persons alder og bakgrunn har stor betydning.

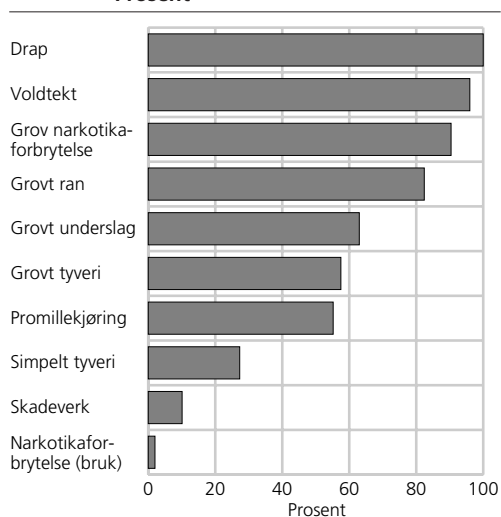
Lovbrudd som fører til bot eller forelegg

Forseelser, unntatt promillekjøring, for eksempel andre veitrafikkforseelser, smugling og naskeri avgjøres oftest med et forelegg. Av forbrytelsene er det legemsfornærmelse, skadeverk og mindre alvorlig narkotikaforbrytelse som oftest fører til bot eller forelegg. Statens innkrevingsentral, som står for innkreving av alle typer bøter og inndragninger, innkrevde i 2000 i alt 461 millioner kroner. Gjennomsnittsbeløpet for bøter og forelegg gitt for forbrytelser var i 2000 på henholdsvis 4 700 og 3 800 kroner.

Lovbrudd som fører til fengselsstraff

Ubetinget fengsel gis som straff for de alvorligste lovbruddene. Lengden på straffen varierer i forhold til lovbruddets grovhet. Generelt er det slik at jo mer alvorlig lovbruddet er, desto lengre blir fengselsstraffen. Men det tas også hensyn til vedkommendes egnethet for fengselsstraff og til omstendighetene da lovbruddet ble begått. Slike forhold påvirker

Figur 10.1. Sannsynligheten for å få ubetinget fengselsstraff (inkludert sikring) ved domfellelse, etter forbrytelse. 2000. Prosent

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

straffutmålingen i formildende eller skjerpene retning.

Figur 10.1 viser hvor stor sannsynligheten er for å få fengselsstraff når en først er funnet skyldig i en bestemt type forbrytelse. De vanligste lovbruddene er ikke de som oftest fører til fengselsstraff. Tvert imot er det nesten slik at jo høyere andelen som er dømt til fengsel er, jo mer uvanlig, og grovere, er lovbruddet.

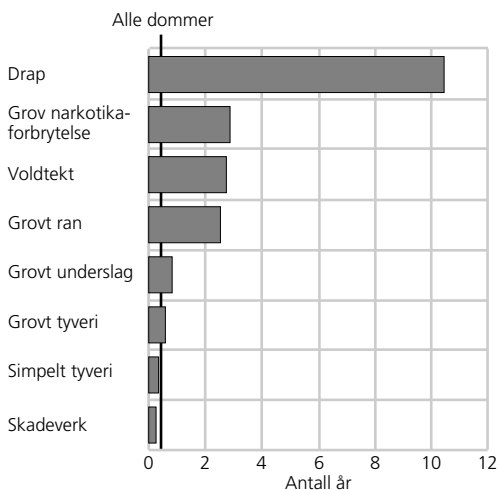
Promillekjøring forårsaker flest fengselsdommer, deretter følger tyveri, selv om andelen som blir dømt til ubetinget fengsel for tyveri, er forholdsvis liten. Fengselsdommer for tyveri er også av kort varighet. Drap, voldtekt, grove ran og grove narkotikaforbrytelser ender i mellom åtte og ti av ti tilfeller med ubetinget fengsel, men står for om lag en av 20 innsettelse årlig. Disse handlingene medfører imidlertid lange fengselsopphold. For andre typer lovbrudd er det bare en mindre del av de dømte som får ubetinget fengsel. Unntaket er promillekjøring, der får mer enn halvparten en ubetinget fengselsstraff. Før lovendringen i 1988 som gav muligheter for å gi betinget fengselsstraff og bot overfor promillekjørere, ble imidlertid ubetinget fengselsstraff gitt i over 80 prosent av sakene.

Fengselsdommenes lengde

I figur 10.2 ser vi hva gjennomsnittlig straffelengde for forskjellige typer lovbrudd var i 2000. Vær oppmerksom på at for mange av lovbruddene vil de fleste ha fått andre sanksjoner enn ubetinget fengselsstraff, slik at det eksempelvis er straffelengden for de aller groveste av tyveriene, skadeverkene og underslagene vi måler.

- Nær tre av ti forbrytelsessaker straffes med ubetinget fengsel (2000).
- Korte fengselsstraffer er vanligst. 77 prosent av de ubetingede fengselsdommene i 2000 lød på tre måneder eller mindre, 12 prosent fra tre måneder opptil ett år. 11 prosent gjaldt fengsel på ett år eller mer. Av alle som ble idømt ubetinget fengselsstraff for forbrytelser, fikk 19 prosent en betinget fengselsstraff i tillegg.

Figur 10. 2. Lengden på idømte ubetingede fengselsstraffer ved forskjellige forbrytelser. 2000

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

- Lovens maksimumsstraff 21 år blir anvendt vanligvis én gang per år. 15 personer ble i 2000 dømt til fengsel i 11 år eller mer.
- Gjennomsnittlig utmålt ubetinget fengselsstraff i 2000 var 229 dager for dem som fikk ubetinget fengsel alene for forbrytelser.

Hvem blir dømt til å sone fengselsstraff?

Fengselsstraff blir oftest brukt mot personer over 18 år. Det er oftest godt voksne som settes i fengsel. Yngre personer får heller en betinget fengselsstraff eller et forelegg. Dette skyldes dels at de yngre begår mindre alvorlige lovbrudd, dels at loven gir adgang til å anvende mildere straff overfor personer under 18 år. Fengselsstraff gis oftere til tilbakefallsforbrytere enn til førstegangs lovovertredere. Åtte av ti som fikk dom på ubetinget fengsel alene eller i kombinasjon med betinget

fengsel i 2000, var straffet tidligere. Ungdommer under 18 år og personer som ikke er straffet tidligere, blir altså sjelden dømt til å sone fengselsstraff.

Fengselsdommer som gjøres betinget

Betinget fengsel, alene eller sammen med en bot, ble i 2000 gitt i 21 prosent av forbrytelsessakene, men i svært få av forseelsessakene.

- Betinget fengsel gis oftest til yngre personer og til førstegangsforbrytere.
- Det er vanlig at det gis prøvetid på to år.
- I 88 prosent av tilfellene i 2000 var lovlydighet eneste betingelse.
- Tilsyn av Kriminalomsorg i frihet blir oftest stilt som betingelse når en person har vært straffet tidligere. I 2000 var i gjennomsnitt 2 202 personer under tilsyn av friomsorgen. Av disse hadde 1 098 tilsyn i forbindelse med en betinget dom, 633 i forbindelse med prøveløslatelse, 337 i forbindelse med samfunnstjeneste og 129 i forbindelse med sikring i frihet. Av de som var under tilsyn var 20 prosent 20 år eller yngre, mens 15 prosent var mellom 21 og 24 år gamle.

Strengere straffer?

Dømmer domstolene strengere i dag enn for 10-15 - 20-25 år siden? Har vi et hardere kriminalpolitisk klima? Eller er det lovbruddsbildet som er blitt tøffere? Dette er sentrale, men kompliserte spørsmål i kriminalitetsdebatten. Spørsmål som det ikke er plass til å gi svar på her, hvis det i det hele tatt kan gis gode svar på dem. Eksempelvis må vi ta stilling til om straffen for ellers like saker har økt fra periode til periode. Men er et biltyveri det samme i dag som på 1950-tallet? Og

hva med nye lovbruddsformer som for eksempel narkotikakriminalitet og såkalt "tagging", har de noen paralleller fra 30 år tilbake?

Vi skal i stedet gi et tallgrunnlag som kan være et utgangspunkt i diskusjonen. Spesielt vil vi fokusere på bruken av ubetinget fengsel, samfunnets strengeste reaksjon.

- Det blir gitt stadig flere ubetingede fengselsdommer. I 1965 ble det i forbrytelsessaker avsagt drøyt 1 800 dommer på ubetinget fengsel alene eller i kombinasjon med betinget fengsel. 10 år senere var det samme tallet økt til 3 260, for siden å stige til litt over 4 700 i 1985 og 6 200 i 2000. Ubetingede fengselsdommer utgjør imidlertid en lavere andel av alle reaksjonene i 2000 (29 prosent) enn i 1985 (37 prosent), men høyere enn i 1965 (26 prosent).
- Den gjennomsnittlige domslengden har ikke endret seg så mye. Den gjennomsnittlige straffelengden for dem som fikk ubetinget fengsel alene, var 230 dager i 1970, økte til 245 dager i 1990 og er i 2000 nede på knapt 230 dager igjen.
- Straffene har i de senere år blitt skjerpet for noen typer alvorlige seksuallovbrudd. Frem til 1984 skjedde det betydelige straffeskjerpelser for narkotikalovbrudd. Dette har skjedd i tråd med lovendringer og ved at riksadvokaten har gitt direktiver om å legge ned påstand om strengere straffer for volds- og sedelighetskriminalitet.
- Kjennetegn ved dem som blir dømt tilsier også en strengere straffehåndheving. Andelen tidligere straffede blant dem som møtes med reaksjoner, har økt

med 12 prosentpoeng den siste 30-års-perioden, fra 50 til 62 prosent. Gjentakelse av straffbare forhold skal virke straffeskjerpene.

- Det økte antallet narkotikadommer betyr mye for utviklingen i de to siste tiårene. I 1980 ble det gitt reaksjoner i knapt 700 narkotikasaker, i 2000 var antallet slike reaksjoner økt til knapt 8 400. Narkotikastraffene er til dels svært strenge. De 345 personene som i 2000 ble dømt til ubetinget fengsel for grov narkotikaforbrytelse, ble i gjennomsnitt idømt en straff på litt under tre år. Til sammen ble det altså idømt 994 ubetingede fengselsår for grove narkotikaforbrytelser i 2000.
- Utviklingen avspeiler seg i økte fangetall. Det gjennomsnittlige, daglige antallet fanger i norske fengsler lå i nesten hele perioden 1965-1982 på mellom 1 600 og 1 800. Deretter fikk vi en markert økning frem til midten av 1990-tallet med en topp på 2 670 innsatte i 1994, siden har antallet innsatte sunket noe. I 2000 var det daglige middeltall fanger 2 446. Av disse var 609 i varetekt og 52 hadde sikring. Rundt regnet tre av ti av de innsatte per 1. januar 1998 satt på en narkotikadom.

11. Kriminalomsorgen

Kriminalomsorgen består av Kriminalomsorg i anstalt, Kriminalomsorg i frihet, Kriminalomsorgens utdanningscenter og Kriminalomsorgens IT-tjeneste. Kriminalomsorgens budsjett for 2000 og 2001 var på i overkant av 1,5 milliarder kroner.

Straffegjennomføringsloven som trer i kraft ved årsskiftet 2001/2002 er en felles lov for fengselsvesenet og friomsorgen. Den erstatter fengselsloven og gir et samlet lovgrunnlag for friomsorgens arbeid.

Kriminalomsorgens hovedmål er:

- Gjennomføre de reaksjoner som fastsettes av påtalemyndigheten eller besluttet av domstol straks de er rettskraftige.
- Legge forholdene til rette for at lovbrysterne skal kunne gjøre en egen innsats for selv å motvirke et kriminelt handlingsmønster.

Organisasjonsstruktur

1. januar 2001 iverksatte kriminalomsorgen en ny organisasjonsstruktur med tre nivåer. Omorganiseringen innebærer delegering av myndighet til regionene og økt myndighet til lokalt nivå.

Sentralt nivå

Justisdepartementet og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Hovedoppgavene er å være etatsleder for kriminalomsorgen – utforme policy, hovedmål, resultatmål, regelverk og retningslinjer.

Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) er kompetansesenteret for kriminalomsorgsetatene. KRUS utdanner fengselsbetjenter og gir etterutdanning til ansatte ved fengslene og friomsorgskontorene. Grunnutdanningen er bygget opp som en toårig aspirantutdanning. I 2000 ble det uteksaminert 129 fengselsbetjenter.

Regionalt nivå

Kriminalomsorgsregionene følger fylkesgrensene og består av regionsadministrasjonene og de fengslene og friomsorgskontorene som ligger innenfor regionens grenser:

Region Øst: Oslo og Østfold med regionadministrasjon i Oslo.

Region Nordøst: Akershus, Hedmark og Oppland med regionadministrasjon på Lillestrøm.

Region Sør: Buskerud, Vestfold og Telemark med regionadministrasjon i Tønsberg.

Region Sørvest: Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland med regionadministrasjon i Sandnes.

Region Vest: Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal med regionadministrasjon i Bergen.

Region Nord: Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark med regionadministrasjon i Trondheim.

Hovedoppgavene består i å utforme regionale mål, resultatmål og retningslinjer, fordele midler til lokale enheter og behandle klagesaker for avgjørelser fattet på lokalt nivå.

Lokalt nivå

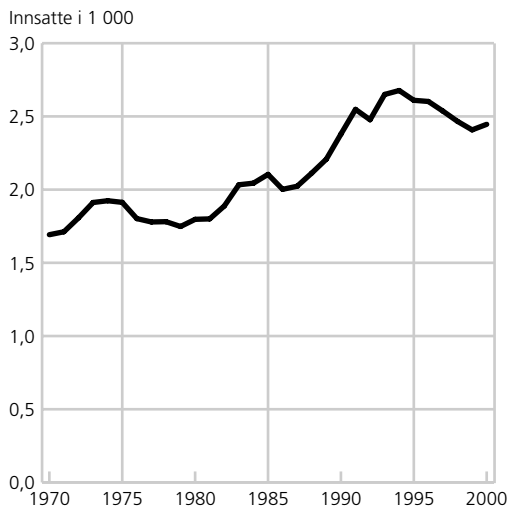
Fengslene og fylkesenhetene i kriminalomsorgen. Hovedoppgaven er selve straffgjennomføringen.

Nærmere om lokalt nivå

Kriminalomsorg i frihet har i hvert fylke et hovedkontor ledet av en kontorsjef, med unntak av Oslo, hvor det er tre hovedkontor. De fleste fylkesenheter har tilknyttet underkontor. Bemanningen i friomsorgen utgjorde per 1. mars 2000 257 årsverk.

Kriminalomsorg i frihet har som hovedoppgave å gjennomføre samfunnsstraff, som omfatter det som tidligere ble betegnet samfunnstjeneste, tilsyn og promilleprogram. Dessuten skal etaten utføre personundersøkelser til bruk i straffesaker og bistå og yte bistand til innsatte i fengsler uten egen sosialtjeneste. Oppgavene innebærer også at etaten koordinerer og formidler kontakt mellom domfelte og samfunnets hjelpeapparat og fører kontroll med at særvilkår som domstol, påtalemyndighet eller fengselsmyndighet pålegger lovbrøtere, blir overholdt.

Figur 11.1. Gjennomsnittlig daglig belegg i fengslene. 1970-2000

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå; for 1999 og 2000: Justisdepartementet.

I 2000 var det daglige middeltallet for personer under tilsyn, inkludert samfunnstjeneste 2 202. Totalt var 5 256 personer under tilsyn eller utførte samfunnstjeneste i løpet av året.

Promilleprogram innebærer at domstolen i stedet for ubetinget fengsel kan dømme til et nærmere bestemt promilleprogram og tilsyn i ett år. Ordningen gjelder i Østfold, Buskerud, Vest-Agder, Rogaland, Sogn og Fjordane, Sør-Trøndelag og Nordland. I løpet av 2000 ble det iverksatt 176 dommer på promilleprogram. I løpet av hele prøveperioden er det iverksatt 726 dommer.

I 2000 fantes det 42 fengsler med 2 923 plasser. Bemanningen av tjenestemenn og administrativt personale i fengslene var per 1. mars 2000 på 2 534 årsverk. Gjennomsnittlig antall innsatte i fengslene i 2000 var 2 664. Dette innebærer at 56 personer per 100 000 satt i fengsel en

gjennomsnittsdag i 2000. Det er omtrent tilsvarende med situasjonen i Sverige og Danmark. Rundt tre av fire sonet fengselsdom, knapt en av fire satt i varetekt, mens 2 prosent var sikringssonere og 2 prosent satt på bøtesoning. 6 prosent av de innsatte var kvinner. I 2000 var det tre rømninger fra fengslene.

Straffegjennomføringens innhold og formål

I fengslene gjennomføres frihetsberøvelse i forbindelse med varetektsfengsling og soning av idømt fengselsstraff. Dette skal bidra til sikkerhet og trygghet for samfunnet som helhet. Håpet er også at frihetsstraffen skal fungere individualpreventivt, slik at den straffedømte etter løslatelsen kan føre et lovlydig liv. Fengselsstraff virker ofte negativt både på den innsattes helse, selvbilde og evne og vilje til å klare seg selv. I tillegg kommer skadevirkninger som tap av arbeid, bolig, sosial tilhørighet og den stigmatiserende virkning straffen har.

Det er vanskelig å endre holdninger og atferd i løpet av et relativt kort fengselsopphold, tatt i betraktning at svært mange innsatte/ domfelte har omfattende rusmiddelproblemer, psykiske lidelser mv. og har levd i et kriminelt miljø i en årrekke. Å hindre tilbakefall til ny kriminalitet er imidlertid et samfunnsansvar og krever omfattende forvaltningssamarbeid. Kriminalomsorgen kan bidra til å motvirke ny kriminalitet i samarbeid med det sosiale hjelpeapparatet mv.

Det er et utgangspunkt at domfelte og innsatte i varetekt har de samme rettigheter og plikter som borgerne for øvrig. Kriminalomsorgen samarbeider med andre offentlige etater for at innsatte/ domfelte skal kunne få de tjenestene de har behov for. De viktigste samarbeids-

partnerne er helsetjenesten, skoleverket og arbeidsmarkedsetaten, men også fengselspresttjenesten og bibliotekttjenesten er viktige bidragsytere.

Et av kriminalomsorgens hovedmål er å legge forholdene til rette for at lovbyteren skal kunne gjøre en egen innsats for selv å motvirke et kriminelt handlingsmønster. Dette er grunnleggende for straffegjennomføringens innhold, både i fengsler og i frihet.

De innsatte har en aktivitetsplikt. Innenfor aktivitetsplikten sidestilles arbeid, opplæring og programdeltakelse. Disse aktivitetene skal samordnes slik at ressursene utnyttes best mulig, og innsatte får et mest mulig helhetlig tilbud.

Arbeidsdriften i fengslene sysselsetter gjennomgående ca. 1 600 innsatte på dagtid. Virksomheten hadde i 2000 inntekter på om lag 38 millioner kroner. Arbeidet består i stor grad av trevare- og metallverkstedsarbeid, vedlikeholdsarbeid, montering og pakking.

Opplæringstilbud til kriminalomsorgens klientell er organisert under skoleverket. I fengslene er opplæring en viktig del av aktivitetstilbudet til de innsatte på dagtid, og innsatte får dagpenger ved å gå på skole på lik linje med arbeid. I 2000 var det en kapasitet på 810 elevplasser i norske fengsler, og totalt 3 813 personer fikk opplæring. Tilbudet som gis er både grunnskoleopplæring og videregående opplæring, samt kortere kurs innenfor for eksempel IKT og livsmestring.

Programmer er en benevnelse på tiltak for domfelte og varetektsinnsatte i form av undervisning, ferdighetstrening og/ eller strukturerte samtaler. Programmer drives i all hovedsak av kriminalomsorg-

ens egne ansatte og gjennomføres som regel i grupper, men også individuelt. Formålet med programmene er å gi domfelte ny kunnskap og motivasjon, å stimulere deres ressurser og kompetanse til å mestre et liv uten kriminalitet. Et annet mål er å motivere de som har behov for det til behandling i det sosiale hjelpeapparatet. Flere domfelte deltar i livsmestringsprogrammer, rusprogrammer og volds- og sedelighetsprogrammer, men også mange deltar i sinnemestringsprogrammer, kvinneprogrammer, promillekurs, løslatelsesgrupper mv. I underkant av 10 prosent av alle innsatte i fengsler og klienter i Kriminalomsorg i frihet deltok i programmer i 2000.

Kontaktbetjent er en fengselsbetjent som skal støtte og motivere et bestemt antall innsatte til å arbeide målrettet med sitt opphold i fengselet. Kontaktbetjentens viktigste funksjoner er å kartlegge innsattes ressurser og behov, bistå med utarbeidelse av en fremtidsplan, praktisk tilrettelegging og være bindeledd internt og til eksterne samarbeidspartnere.

I 2000 hadde gjennomsnittlig 70 prosent av alle innsatte kontaktbetjent. Det er et viktig fremtidig mål at alle innsatte skal ha kontaktbetjent.

Domfelte som ønsker det skal få mulighet til å sone med utgangspunkt i en individuelt tilpasset fremtidsplan. Innholdet i en slik plan skal ta utgangspunkt i den enkeltes behov, og kan bestå av tiltak som opplæring, arbeid, fritid, sosialt nettverk, programtilbud og andre tiltak i forhold til kriminalitet, sosial fungering, økonomi, boforhold og trening på daglige gjøremål. Fremtidsplanarbeidet omfatter både fengselsoppholdet, samfunnsstraffen under Kriminalomsorg i frihet og planlegging av løslatelsen.

Brev, permisjoner, frigang og fritid

Brevveksling og besøk gis det adgang til etter bestemmelser i straffegjennomføringen med tilhørende forskrifter. Permisjon kan gis når "særlige og viktige grunner" taler for det: Velferdspermisjon gis for å ordne arbeid, bolig eller for å besøke syke pårørende. Ordinær permisjon gis som ledd i behandlingen av innsatte. Risikoer og fordeler ved permisjon vurderes i hvert enkelt tilfelle. Straffebavbrudd kan gis, men regnes ikke som en del av soningen, slik at avbruddet betyr at løslatelsen utsettes. Frigang innebærer at en innsatt den siste delen av soningstiden kan arbeide eller følge undervisning utenfor anstalten.

Om lag halvparten av de innsatte deltok i 2000 i fritidsaktiviteter mer enn to ganger per uke. I 12 anstalter driver Bibliotekstilsynet biblioteksavdelinger. Rundt 70 prosent av de innsatte får tilbud om gudstjeneste, sjelesorg, miljøarbeid og sosialt arbeid av prester i 16,5 stillinger knyttet til Den norske kirke.

Hvem sitter i fengsel?

De som sitter i fengslene i dag, er gjennomgående eldre enn de som satt inne for snart 20 år siden. I 1977 var 43 prosent av dem som ble innsatt i fengslene mellom 15 og 24 år, mot 23 prosent i 2000. I dag er over halvparten (55 prosent) over 30 år.

En undersøkelse fra 1991 viste at 60 prosent av de innsatte var uten familie og like mange var uten fast arbeid. Halvparten hadde arbeiderklassebakgrunn, 17 prosent hadde ikke fullført grunnskolen og 12 prosent hadde fullført treårig videregående skole (Fridhov 1991).

Kvinner i fengslene

Kvinner utgjør en svært liten gruppe i fengslene. De har riktignok økt noe både tallmessig og relativt sett de siste 15 årene, men økningen er liten. 6 prosent av de innsatte per 30. september 2000 var kvinner, og 8 prosent av nyinnsettelsene samme år gjaldt kvinner. Godt over halvparten av kvinnene som ble innsatt (62 prosent) var over 30 år.

Det satt i gjennomsnitt 160 kvinner i fengslene. De fleste sitter på Bredtvet og i Sandefjord og Fredrikstad, som er rene kvinnefengsler. I tillegg er det kvinneavdelinger eller spesielt lagt til rette for kvinnelige innsatte i andre fengsler, slik at kvinnene kan sone nærmere hjemstedet og få et bredere arbeidstilbud under soningen.

Utlendinger i fengslene

13 prosent av de innsatte per 30. september 2000 var utenlandske statsborgere. De fleste utenlandske statsborgerne soner dommer for narkotikakriminalitet.

Sanksjonsmidlene i fengslene

Bruk av tvangsmidler er hjemlet i straffegjennomføringslovens § 38 og nærmere regulert i forskriftene til loven.

Kriminalomsorgen kan ta i bruk godkjent tvangsmiddel for å

- a) avverge alvorlig angrep eller skade på person
- b) hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom
- c) hindre alvorlige opptøyer eller uroligheter
- d) hindre rømning fra fengsel, under transport eller fra bestemmelsessted

- e) avverge ulovlig inntrengning i fengsel, eller
- f) sikre adgang til sperret eller forskanset rom.

Tvangsmidlene er:

1. Hånd- og transportjern eller tilsvarende
2. Kølle
3. Skjold
4. Sikkerhetscelle og sikkerhetsseng
5. Gassboks

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning kan godkjenne også andre tvangsmidler.

For 1999 ble det innberettet bruk av tvangsmidler i 318 tilfeller. Bruken fordeles seg slik:

Sikkerhetscelle: 293 tilfeller

Sikkerhetsseng: 18 tilfeller

Håndjern: 7 tilfeller

Det er sikkerhetscelle som hovedsakelig blir brukt, og da oftest for å hindre selvbeskadigelse. I de fleste tilfellene blir sikkerhetscelle brukt over kort tid, vanligvis under ett døgn. Håndjern og/eller transportjern som brukes i transporten av innsatte er ikke medregnet i oversikten ovenfor.

Varetekt

Kriminalomsorgen stiller varetektsplasser til disposisjon for politiet. Det er i de siste årene lagt betydelig arbeid i å gi de som sitter i varetekt oppholdsforhold som i størst mulig grad er likt det som gis til de som sitter på dom, det vil si skole- og arbeidstilbud og andre tiltak. Men de som sitter i varetekt har ikke plikt til å arbeide, gå på skole etc. Varetektsfanger

kan være underlagt brev- og besøksforbud. Disse skal følges særskilt opp av de ansatte.

I 2000 var 40 prosent av de varetektsinnsette ilagt restriksjoner ved innsettelsestidspunktet. For 96 prosent ble restriksjonene opphevet innen tre måneder. Varetektsfanger som ikke har brev- og besøksforbud har adgang til fellesskapet i fengslet. Ingen varetektsfanger får permisjon eller frigang. Tid tilbrakt i varetekt trekkes fra fengselsstraffen.

I 2000 ble det foretatt knapt 3 800 innsettelse i varetekt. 11 prosent gjaldt personer som var 20 år eller yngre, 41 prosent gjaldt personer i alderen 20-29 år og 48 prosent gjaldt personer 30 år og over.

86 prosent av de varetektsoppholdene som ble avsluttet i 2000 gjaldt opphold på under tre måneder, og gjennomsnittlig oppholdstid i varetekt var på 59 dager. 62 personer hadde sittet i over ett år.

12. Tilbakefall

Hva skjer med en person som har begått en straffbar handling etter at dommen er sonet eller boten er betalt? Holder personen seg lovlydig, eller begår personen nye straffbare handlinger? Tilbakefall eller residiv betegner det at en person som har begått en straffbar handling, begår en ny straffbar handling. Tilbakefallsstatistikken viser hvor mange siktede et år som blir siktet på nytt i løpet av en etterfølgende femårsperiode. Siktede er ut fra SSBs definisjon personer som har fått en rettskraftig avgjørelse mot seg.

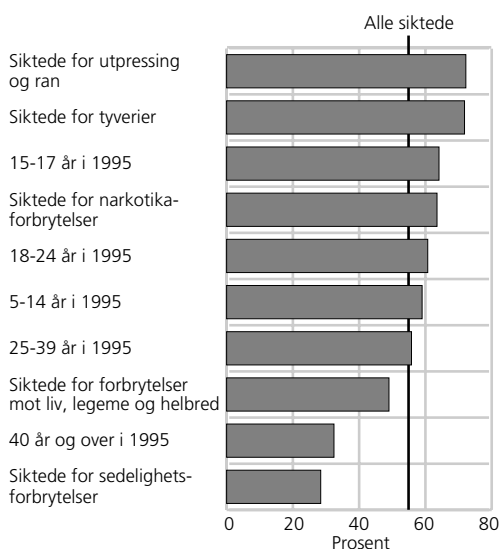
Selvfølgelig vil det også her måtte regnes med store mørketall, mange tilbakefall blir ikke oppdaget eller registrert. Statistikken luker heller ikke ut dem som i realiteten har hatt små muligheter for å "falle tilbake", for eksempel ved at de har sonet frihetsstraff. Tilbakefallet er derfor større enn det som registreres. Men en som tidligere er straffet, kommer forttere i politiets søkelys. Statistikken viser at tilbakefall er avhengig av kjønn, alder og forbrytelsens art.

Av alle de knapt 65 000 personene som ble siktet for lovbrudd i 1995, hadde knapt 28 000, eller 42 prosent, hatt tilbakefall til nye lovbrudd i årene 1996 til 2000.

- Menn har større tilbakefall enn kvinner.

- Unge har større tilbakefall enn de eldste lovbrøyterne (40 år og over).
- Flest av dem som begår nye forbrytelser etter en siktelse, gjør det allerede i løpet av det første året.
- Vinningsforbrytere (tyver) og narkotikalovbrytere har størst tilbakefall, sedelighetsforbrytere og økonomisk kriminelle har minst tilbakefall. Men

Figur 12.1. Tilbakefall i perioden 1996-2000 blant forskjellige grupper siktede for forbrytelser i 1995. Prosent

Kilde: Kriminalstatistikk 2000, Statistisk sentralbyrå.

dette betyr ikke nødvendigvis at man begår samme type forbrytelse på nytt.

- Siktede for forbrytelser har langt oftere tilbakefall enn siktede for forseelser.

Den onde sirkel

De fleste som siktes for forbrytelser, begår nye forbrytelser. Det er vanskelig å umiddelbart trekke slutninger av dette. Man kan ikke uten videre konstatere at de individualpreventive virkninger av straffen er minimal. Tilbakefallet kunne vært enda større uten straffereaksjon eller siktelse. Kriminalstatistikken inneholder tilbakefallsdata, i tillegg er det foretatt egne tilbakefallsundersøkelser blant straffede for forbrytelser. Personer er fulgt fem år etter at de ble straffet, for å se om de hadde tilbakefall i løpet av denne perioden. Den siste norske tilbakefallsundersøkelsen av denne typen ble foretatt med utgangspunkt i straffede lovbrøyttere i 1987 (Møglestue 1996). Fordelen med denne undersøkelsen, i forhold til den ordinære femårige tilbakefallsstatistikken, er at man "luker ut" personer som ikke har hatt fem år med reelle muligheter for tilbakefall, eksempelvis på grunn av lange frihetsstraffer.

I 1987-undersøkelsen fant man at litt over halvparten (51 prosent) av de straffede hadde hatt tilbakefall. Det vil si at de har pådratt seg en ny straffereaksjon, men ikke nødvendigvis samme type straff. Dette innebærer en markert økning i forhold til de tidligere tilbakefallsundersøkelsene foretatt på 1950- og 1960-tallet. Menn hadde hyppigere tilbakefall enn kvinner, men denne forskjellen var større i de tidligere undersøkelsene. Videre fant man at tilbakefallet var størst blant dem som var dømt til ubetinget fengsel: 63 prosent hadde tilbakefall. For dem som fikk bot, var tilbakefallsprosen-

ten 40, og for dem som fikk betinget fengsel, var den 47. Dette betyr ikke nødvendigvis at fengselsstraffen er minst "effektiv". Skal man vurdere effekten av de forskjellige typer straff i forhold til tilbakefall, må man bruke finere metoder.

Fengselsstraff blir i utgangspunktet oftest gitt til residivister, ikke til førstegangs lovovertredere. Domstolen legger vekt på at en person er straffet tidligere og gir strengere straff, oftest en fengselsstraff. Det er derfor ofte de mest drevne og mest belastede som får en fengselsstraff, og risikoen er større for at de fortsetter med kriminalitet. I 1987-undersøkelsen søker Møglestue å skille ut bakgrunnsfaktorenes og straffens effekt på tilbakefallet. Han konkluderer slik: "Som nevnt, er denne analysen for enkel til at den kan si noe om hvilke former for straffereaksjoner som er de "beste" når det gjelder å unngå tilbakefall blant straffede. Likevel er det grunn til å understreke beregningene som viser at forskjellene i tilbakefallshyppighet mellom straffede med ulike reaksjonsformer mer skyldtes de straffedes bakgrunn enn den type reaksjon de var møtt med" (Møglestue 1996:22).

13. Det norske kriminalitetsbildet i internasjonal målestokk

Det er svært vanskelig å gi gode internasjonale sammenligninger av kriminalitetsnivået. De forskjellige land fører sin statistikk på forskjellige vis med forskjellige tellemåter, begreper og enheter osv. Publikum har forskjellig oppfatning av hva som er lovbrudd og i hvilken grad politiet skal kontaktes. I dette kapitlet vil vi derfor bare gi et grovt inntrykk fra noen internasjonalt anerkjente kilder (European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics, The Statistical Yearbook of the Economic Commission for Europe, Home Office). Vi vil være forsiktige med for mange tallangivelser for ikke å gi inntrykk av et høyere presisjonsnivå enn vi har.

Lite voldelig

Når vi sammenligner forekomsten av grov vold, så som drap og grove ran, kommer Norge svært godt ut. Vi fremstår som et fredelig land, og det gjelder også hovedstaden Oslo, som for eksempel har en av de laveste drapsratene blant hovedstedene i vestlige land. I 1999 var det bare fem europeiske hovedsteder som kom bedre ut enn vår: Wien, København, Roma, Lisboa og Nikosia. Drapsraten for Norge lå i årene 1997-1999 på halvparten av gjennomsnittet for EU-land, bare Østerrike og Kypros hadde lavere rater. Det er også for slike grove forbrytelser at de internasjonale sammenligningene har

færrest feilkilder. Omfanget av mindre alvorlige voldslovbrudd ligger nærmere gjennomsnittet for europeiske land, men her skaper definisjonsforskjeller betydelige problemer for sammenligningen.

Et unntak må gjøres for voldtekt. Her er nivået på anmeldte lovbrudd klart over europeisk gjennomsnitt, vi har høye ratetall i likhet med land som Sverige, Danmark og Nederland. En viktig feilkilde her er selvfølgelig at norske og nordiske kvinner vil ha en lavere terskel for å anmelde slike lovbrudd enn mange av sine europeiske medsøstre, slik at de ikke nødvendigvis er mye mer utsatte for slike overgrep enn kvinner i andre europeiske land. Samtidig ser vi at forholdsvis få blir straffet for slike lovbrudd i Norge.

Mye å stjele

Innad i Norge ser vi at vinningslovbruddene ofte er flest der det er mye rikdom og dermed mye å stjele. På samme vis ligger ratene for vinningslovbrudd gjennomgående høyest i de rikeste landene, og Norge har flere anmeldte tyverier, biltyverier, innbrudd og sykkeltyverier per 100 000 innbyggere enn det europeiske gjennomsnittet. I 1995 var det bare Danmark, Sverige, Tyskland, Frankrike, Italia, Storbritannia, Canada og USA som hadde høyere tyverirater enn oss, noe som støtter hypotesen om at det blir flest

tyverier der det er mye å stjele. Også her må man imidlertid regne med betydelige feilkilder i sammenligningen: For eksempel vil andelen av befolkningen som har gode forsikringsordninger for innbo, løsøre og motorkjøretøyer spille en betydelig rolle. Det samme gjelder hvorvidt det kreves politianmeldelse for å få utbetalt forsikring ved tyveri.

Narkotikalovbrudd i en særstilling

Norge ligger helt i toppen i europeisk sammenheng når vi måler anmeldte narkotikalovbrudd per 100 000 innbyggere. Vi ligger på et høyere nivå enn alle land i EU, men under Sveits og lille Andorra. Mye av det samme bildet finner vi for reaksjonsnivået, men her blir vi overgått av Danmark og Skottland når vi måler reaksjoner for alle narkotikalovbrudd, både grovere og mildere. Forskjellene innen den vestlige verden er betydelige på dette området.

Til tross for dette siste norske særpreget, så er Norge fremdeles et land med et lavt straffenivå i internasjonal sammenheng. Dette ser vi tydelig i antallet innsatte i fengsel per 100 000 innbyggere der Norge ligger klart under europeisk gjennomsnitt, og der land som USA og Russland har fengslingsrater som er ti ganger så høye som det norske nivået.

14. Domstolenes rolle

Domstolene kan avsi dommer både i straffesaker og i sivile saker. I denne sammenheng vil vi fokusere på domstolenes rolle ved behandlingen av straffesaker. Domstolene dømmer etter lov og rett og de bevis som foreligger i hver enkelt sak. De har en uavhengig stilling. Verken storting eller regjering kan bestemme hvordan domstolene skal dømme i en konkret sak. Domstolsbehandlingen av sivile saker er annerledes enn behandlingen av straffesaker. I straffesaker har det offentlige plikt til å reise sak og legge frem bevis for at den mistenkte er skyldig. Rettighetene til den mistenkte ivaretas også av det offentlige. I sivile saker stiller det offentlige domstolene til disposisjon for å løse tvister som er oppstått mellom parter. Det kan dreie seg om tvister som gjelder avtaler, erstatning, ekteskap, kjøp og salg. Her er det opp til partene selv å trekke frem det de mener har betydning for saken. Det offentlige har vanligvis ingen egeninteresser som skal ivaretas, selv om det også finnes unntak her.

De norske domstolene

De alminnelige domstolene er:

- by- og herredsrettene
- lagmannsrettene
- Høyesterett og Høyesteretts kjæremålsutvalg
- forliksrådene.

By- og herredsrett

By- og herredsrettene regnes som den ordinære første instans; den domstol der behandlingen av en sak begynner. By- og herredsrettene har i tillegg til den dømmende virksomhet en rekke forvaltningsoppgaver. By- og herredsrett er forskjellige navn på samme domstol, avhengig av om domstolen ligger på landet eller i byen. Det distrikt by- og herredsrettene har ansvar for, kalles domssogn. Det finnes i dag 92 by- og herredsretter, eller domssogn. Det vanlige er at en by- eller herredsrett behandler alle typer saker, men det finnes noen spesialdomstoler med begrenset saksområde i de større byene.

Stortinget har vedtatt at antallet domstoler i første instans skal reduseres til 66.

Lagmannsrett

Lagmannsrettene er den ordinære andre instans. Det vil si at de avgjør anker og kjæremål, på dommer og kjennelser, fra by- og herredsretter i første instans. Landet er delt inn i seks lagsogn.

Høyesterett

Høyesterett er den øverste domstol og dømmer i siste instans. Avgjørelsene som treffes her er endelige dommer, de kan ikke ankes eller påkjæres. Det er bare i tilfeller hvor det for eksempel fremkommer nye bevis, at en dom avsagt i Høyesterett kan behandles på nytt. Enkelte saker slipper imidlertid ikke helt dit. De må ha kjæremålsutvalgets samtykke i at saken kan bringes inn for Høyesterett. Kjæremålsutvalget kan også treffe endelige avgjørelser i saker.

Oversikt over domstolenes stillingshjemler i 2001:

Høyesterett

- Høyesterett har sitt sete i Oslo.
- I Høyesterett er det én justitiarius, 19 dommerembeter og 37 kontor- og funksjonærstillinger.

Høyesteretts kjæremålsutvalg

- Kjæremålsutvalget er et spesielt utvalg av Høyesterett og består av tre høyesterettsdommere.

Lagmannsrettene

- Det er seks lagmannsretter: Borgarting (Oslo), Eidsivating (med sete i Hamar), Agder (Skien), Gulating (Bergen), Frostating (Trondheim) og Hålogaland (Tromsø).
- Ved lagmannsrettene er det 138,4 dommerembeter og 87,7 kontor- og funksjonærstillinger.

By- og herredsrettene

- Det er i alt 92 by- og herredsretter.
- Ved by- og herredsrettene er det 314,6 dommerembeter, 156,6 dommerfull-

mektigstillinger og 877,9 kontor- og funksjonærstillinger.

Dom og anke, kjennelse og kjæremål

Domstolenes endelige avgjørelse i en sak blir vanligvis kalt en dom. I en straffesak vil det fremgå av dommen om tiltalte er funnet skyldig i de lovbruddene han er tiltalt for og hvor streng straff han skal få. Den endelige avgjørelsen i en sivil sak blir også kalt en dom. Andre rettslige avgjørelser, både i sivile saker og straffesaker, blir kalt kjennelser eller beslutninger. Dette kan gjelde spørsmål om selve behandlingen av saken, som for eksempel om den skal avvises, eller om et vitne skal nektes ført. Avgjørelsen av om en siktet skal varetektsfengsles blir for eksempel kalt en kjennelse.

Dersom man er uenig i den avgjørelsen som er truffet, kan saken bringes inn for en høyere domstol. I hovedregelen kalles dette anke i saker som gjelder dommer og kjæremål i saker som gjelder kjennelser og beslutninger.

Domstolenes behandling av straffesaker

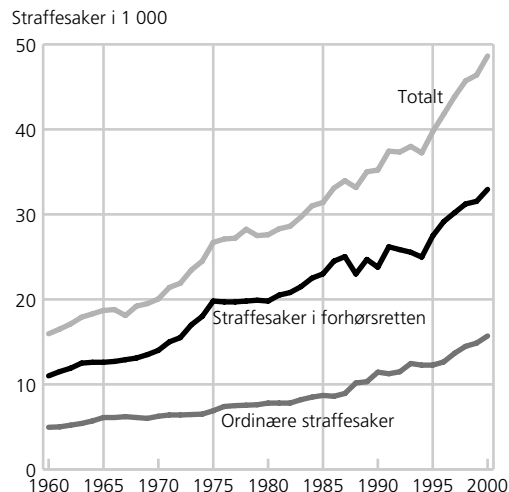
I ordinære straffesaker i by- og herredsretten består retten av en fagdommer (juridisk dommer) og to lekdommere. Påtalemyndigheten fører saken på vegne av det offentlige. Tiltalte har adgang til å ha forsvarer. Utgiftene dekkes som regel av det offentlige. Dersom siktede har tilstått at han har begått de lovbrudd han er siktet for, avgitt uforbeholden tilståelse, kan saken etter påtalemyndighetens begjæring og med samtykke fra siktede behandles på en forenklet måte av en fagdommer i forhørsretten. Siktede har vanligvis ikke forsvarer. I tillegg til å dømme i straffesaker, behandler forhørsretten også blant annet begjæring fra

politiet om samtykke til ransaking og beslag, og tar stilling til om en siktet skal varetektsfengsles. Forhørsretten foretar også rettslige avhør og avholder bevisopptak i saker som skal gå for en annen domstol.

Tallene nedenfor gjelder saker som kom inn til domstolene i 2000. De viser ikke hvor mange saker som ble avgjort dette året.

- Det kom inn knapt 15 700 ordinære straffesaker til by- og herredsrettene. Drøyt 32 900 straffesaker ble pådømt på forenklet måte ved forhørsrettene. Om lag to av tre straffesaker som blir behandlet på laveste trinn i domstols-systemet, blir altså avgjort i forhørsretten.
- I alt kom det dermed inn drøyt 48 600 straffesaker til by- og herredsrettene, til pådømming eller annen avgjørelse.
- I 2000 kom det inn 3 100 ankeprøvingssaker til lagmannsrettene. Til sammen ble det avgjort temmelig nøyaktig 3 100 saker. Av disse ble 35 prosent besluttet fremmet, 57 prosent nektet fremmet og 8 prosent avsluttet på annen måte. Av de om lag 1 070 sakene som ble besluttet fremmet var halvparten fullstendige anker og halvparten begrensede anker. Av de fullstendige ankene var drøyt 240 saker med lagrette, mens rundt 290 var meddomsrettssaker. Av de begrensede ankene var om lag 120 saker med meddommere, mens knapt 430 saker var med fagdommere.
- Høyesterett fikk henvist 74 straffesaker til behandling. Høyesteretts kjæremålsutvalg behandlet om lag 770 straffesaker.

Figur 14.1. Straffesaker ved by- og herredsrettene. 1960-2000

Kilde: Justisdepartementet.

Referanser

Balvig, Flemming (1981): "Ungdomskriminalitet - med særlig henblikk på rettsystemets udvælgelsesmekanismer." *Årsberetning 1981 fra Kriminalistisk Institut, Københavns Universitet, København* 1981, 33-49.

Blom, Svein (1998): *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge*, Rapport 98/16, Statistisk sentralbyrå. Se også Samfunnsspeilet 1/1997.

Christie, Nils (1975): *Hvor tett et samfunn*, Universitetsforlaget, 1975.

Christie, Nils (1982): *Hvor tett et samfunn*, Universitetsforlaget, 1982, 2. og reviderte utgave.

Economic Commission for Europe (2000): *Trends in Europe and North America 1998/1999*, United Nations.

Ellingsen, Dag (1995): *Den økonomiske kriminaliteten slik de næringsdrivende erfarer den. En offer- og holdningsundersøkelse*, Det kriminalitetsforebyggende råd, Justisdepartementet, Oslo.

Ellingsen, Dag og Siw Beate Lilleaas (1999): *Øker sedelighetskriminaliteten?* *Samfunnsspeilet* 1999, 3, Statistisk sentralbyrå.

Erstatningsnemnda for voldsofre (1999): *Årsrapport 1999*, Justisdepartementet, Oslo.

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics (1999): *European Committee on Crime Problems, Strasbourg*.

Fridhov, Inger Marie (1991): *Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*, Justisdepartementet, Oslo 1991.

Gundersen, Frants (1998): *Anmeldte lovbrudd 1993-1997: Liten grunn til økt frykt*. *Samfunnsspeilet* 1998, 4, Statistisk sentralbyrå.

Gundersen, Frants (2000): "Innvandrere som ofre" i *Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*, Rapport 2000/18, Statistisk sentralbyrå, kapittel 3.

Haslund, Ulla (2000): "Pågripelser" i *Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*, Rapport 2000/18, Statistisk sentralbyrå, kapittel 4.

Home Office Statistical Bulletin (2001): *International Comparisons of Criminal Justice Statistics 1999*.

- Hustad, Arnt Even (2000): "Innvandrere som gjerningspersoner" i *Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*, Rapporten 2000/18, Statistisk sentralbyrå, kapittel 5.
- KRIPOS (2000): *Kriminalpolitisenralen. Årsberetning*, Oslo. www.kripos.no.
- Møglestue, Idar (1996): Straffede lovbrutere: Stadig flere pådrar seg ny straffereaksjon, *Samfunnsspeilet* 1996, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Olaussen, Leif Petter (1995a): Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 1995, 2, 153-172.
- Olaussen, Leif Petter (1995b): Angst for voldskriminalitet i Norge, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 1995, 4, 249-272.
- Olaussen, Leif Petter (1996): Kriminalstatistikk som målestokk for kriminalitetsutviklingen, *Institutt for kriminologi*, Stensilserien nr. 85, Universitetet i Oslo 1996.
- Oslo politidistrikt (2000): Kriminalitetsutviklingen i mottatte anmeldelser. Året 2000, Presse-versjon.
- Otnes, Berit (1987): Kriminalitet og straff i ulike livsfaser, *Samfunnsspeilet* 1987, 1, Statistisk sentralbyrå.
- Statens rettstoksikologiske institutt (2000): *Årsmelding 2000*. www.rettstoks.no.
- Skretting (2001): Ungdoms bruk av rusmilder, *Statens institutt for rusmiddel-forskning*. www.sirus.no.
- Statistisk sentralbyrå (1988): *Kriminalitet og rettsvesen*.
- Statistisk sentralbyrå (1992): *Kriminalitet og rettsvesen*, 2. utgave.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Kriminalitet og rettsvesen*, 2. utgave.
- Statistisk sentralbyrå (1995): *Arbeidsmiljø 1993*, NOS.
- Statistisk sentralbyrå (1996): *Ukens statistikk*, 8/96.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Ukens statistikk*, 5/97.
- Statistisk sentralbyrå (19XX): *Kriminalstatistikk*, årgangene 1960-1995, NOS.
- Statistisk sentralbyrå (19XX): *Levekårsundersøkelsene*, årgangene 1983-1995, NOS.
- Statistisk sentralbyrå (1997): *Levekårsundersøkelsen, 1997. Boforhold, fritid og vold: Ett av fem voldstilfeller skjer i hjemmet*. *Ukens statistikk* nr. 7, 1999.
- Statistisk sentralbyrå (2000): *Levekårsundersøkingsa, 2000. Arbeidsmiljø - Færre konflikter på arbeidsplassen*. *Dagens statistikk* 22.5.2001. www.ssb.no.
- St.meld. nr. 23 (1991-92): *Om bekjempelse av kriminalitet*. Justis- og politidepartementet.
- Stene, Reid Jone (2000): "Rettslige avgjørelser" i *Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*, Rapporten 2000/18, Statistisk sentralbyrå.

De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser

Recent publications in the series Statistical Analyses

- 26 Natural Resources and the Environment 1998. 1998. 224s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4544-3
- 27 E. Lofthus (ed.): Immigrants in Norway. A summary of findings. 1998. 63s. 130 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4545-1
- 28 I. Aslaksen, E. Fjærli, J. Epland og E. Kirkpatrick: Inntekt, skatt og overføringer 1999. 1999. 115s. 170 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4593-1
- 29 Naturressurser og miljø 1999. 1999. 245s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4635-0
- 30 Natural Resources and the Environment 1999. 1999. 260s. 250 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4651-2
- 31 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1998. 1999. 79s. 135 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4652-0
- 32 E. Birkeland, E.S. Lunde, B. Otnes og Å. Vigran: Eldre i Norge. 1999. 87s. 140 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4718-7
- 33 M.K. Bjertnæs: Innvandring og innvandrere 2000. 2000. 69s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4775-6
- 34 Naturressurser og miljø 2000. 2000. 282s. 265 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4788-8
- 35 Sosialt utsyn 2000. 2000. 256s. 265 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4789-6
- 36 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 1999. 2000. 79s. 155 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4794-2
- 37 Natural Resources and the Environment 2000. 2000. 298s. 265 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4832-9
- 38 O.F. Vaage: Kultur- og fritids-aktiviteter. 2000. 122s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4841-8
- 39 E. Søybye: Statistikk og historie. 2001. 145s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4860-4
- 40 Social Trends 2000. 2001. 253s. 265 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4902-3
- 41 Helse i Norge. Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser. 2001. 158s. 260 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4912-0
- 42 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 2001. 79s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4913-9
- 43 S.T. Vikan: Kvinner og menn i Norge. 2001. 132s. 210 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4916-3
- 44 O.F. Vaage: Norsk kulturbarometer 2000. 2001. 98s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4924-4
- 45 M.I. Kirkeberg: Inntekt, skatt og overføringer 2001. 2001. 155s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4965-1
- 46 Naturressurser og miljø 2001. 2001. 278s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4967-8
- 47 Natural Resources and the Environment 2001. Norway. 2001. 293s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4995-3